

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye'de Lisansüstü Tezlere Açık Erisim

AUTHORS: Yasar TONTA,Müge AKBULUT

PAGES: 219-248

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/856356>

Hakemli Yazılar / Refereed Papers Araştırma Makaleleri / Research Articles

Türkiye’de Lisansüstü Tezlere Açık Erişim

Open Access to Graduate Theses and Dissertations in Turkey

Yaşar Tonta* ve Müge Akbulut**

Öz

Lisansüstü tezler üniversitelerin en önemli araştırma çıktılarından birisidir. Fakat lisansüstü tezleri bulmak ve bu tezlere erişim sağlamak genellikle zordur. Son zamanlarda tezlerin tam metinlerine İnternet aracılığıyla erişim sağlamak mümkün hale gelmiş olmasına karşın, erişimle ilgili sorunlar halen devam etmektedir. Bu araştırmada Türkiye’de lisansüstü tezlere açık erişim sorunu irdelenmektedir. Bu amaçla Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tez dermesinde bulunan tezlerin tam metin erişime açık olup olmadıkları incelenmiş, uygulanan bir anket aracılığıyla tezlerini geçici olarak erişime kapatmayı tercih eden tez yazarlarının konuyla ilgili görüşlerine başvurulmuştur. Lisansüstü tezlerin yaklaşık üçte biri tam metin erişime kapalıdır. Erişime kapalı olan tezlerin büyük bir çoğunluğu 2006 yılından önce yapılan ve erişime açmak için izin almak üzere yazarlarına ulaşılamayan tezlerdir. Tez yazarlarının büyük bir çoğunluğu (%94) teze dayanan yayın yapmak istedikleri, yaklaşık üçte ikisi (%63) tezlerinin kopyalanmasından korktukları için tezlerini geçici olarak erişime kapattıklarını belirtmişlerdir. Ancak tez yazarlarının çoğu (%81) genelde tezlerin tam metin erişime açılmasını desteklemektedirler. Bulgular lisansüstü tezlere açık erişim sorununun daha geniş bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bulgular doğrultusunda lisansüstü tezlere erişimle ilgili çeşitli sorunlar tartışılmış ve bazı çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Açık erişim; lisansüstü tezler; açık arşivler; YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Abstract

Graduate theses and dissertations are one of the most important research outputs of universities. Yet, it is often difficult to find and provide access to them. Although it is now possible to get access to full-texts of theses and dissertations through the Internet, access problems still persist. In this paper, we investigate the issues of open access to graduate theses and dissertations in Turkey. We first reviewed the collection of the Higher Education Council Theses Center to find

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: yasartonta@gmail.com

Prof. Dr., Hacettepe University Department of Information Management, Turkey.

** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

E-posta: mugeakbulut@gmail.com

Research Assistant, Ankara Yıldırım Beyazıt University Department of Information Management, Turkey.

out what percentage of theses is accessible full-text. We then, through a questionnaire survey, collected the views of the authors of theses who opted to restrict access to their theses temporarily. Access to about one third of theses is restricted. As it was difficult to reach the authors of older theses and get their consent to make their theses available online, most of the restricted theses belong to pre-2006 period. An overwhelming majority (94%) of the authors restricted access to their theses because they wanted to publish papers based on their theses while two thirds (63%) did so because they feared of their theses being plagiarized. Yet, 81% of them said they support open access to theses and dissertations in general. Findings suggest that the issue of open access to theses needs to be dealt with from a broader perspective. We discuss the various access issues on the basis of our findings and offer some suggestions to solve them.

Keywords: Open access; graduate theses and dissertations; open archives; Higher Education Council Theses Center.

Giriş

Açık erişim, bir “eserin tam bir sürümünün . . . açık [ücretsiz] erişime, sınırsız dağıtımına, birlikte çalışabilirliğe ve uzun dönemli arşivlemeye olanak sağlamak için . . . en azından bir çevrimiçi arşivde depolanması” olarak tanımlanmaktadır (Berlin, 2003). Açık erişim hareketinin bir parçası olarak ücretsiz, tam metin ve çevrimiçi (online) erişime açılan ilk yayın türlerinden birisi lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) tezlerdir. 1990’ların ikinci yarısından itibaren ABD’de ve Avrupa’da tezlerin bibliyografik bilgilerine ve/ya da tam metinlerine erişim sağlayan dijital tez kütüphaneleri kurulmaya başlanmıştır. 1997’de kurulan ve ABD başta olmak üzere birçok ülkede yapılan altı milyona yakın teze sahip Ağa Dayalı Dijital Tez Kütüphanesi (NDLTD);¹ yaklaşık 1100 üniversiteden beş milyona yakın tezin tam metinlerine erişim sağlayan Açık Erişim Tezler (OATD)² girişimi; iki milyondan fazla tezin tam metinlerine erişim sağlayan OpenAIRE³ ile Avrupa’daki 600’den fazla üniversitenin 800 bin civarında tezinin tam metinlerini içeren elektronik tez geçidi (portal) DART-Europe⁴ bu kütüphanelerden birkaçıdır.

Türkiye’de ise ODTÜ Kütüphanesi ilk elektronik tez arşivini⁵ 2003 yılında oluşturmuş ve 2004’te NDLTD’ye üye olmuştur. 2005 yılında Ankara Üniversitesi açık arşivi⁶ hizmete girmiştir (Akbayrak, Bayram, Coşkun, Holt, Karasözen ve Tonta, 2006; Tonta, 2008). İzleyen yıllarda Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu’nun (ANKOS) ve Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) girişimleriyle üniversitelerde kurulan açık arşiv sayısı giderek artmıştır. TÜBİTAK Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezinin (ULAKBİM) Türkiye Akademik Arşivinde (Harman) 92 açık arşivden harmanlanan (harvesting) 823.103 yayına ilişkin kayıt listelenmektedir. Bu kayıtların %40’ı ULAKBİM’in ev sahipliği yaptığı DergiPark’ta⁷ listelenen dergilerde yayımlanan makalelere, %38’i beş üniversitenin (Koç, İstanbul Şehir, Marmara, Bilkent, Ankara) açık arşivlerinde yer alan yayınlara aittir. Çoğu kayıtlarda yayınların sadece üst verileri (metadata) listelenmekte, tam metinlerine erişim sağlanamamaktadır. Arşivlerin yaklaşık yarısında (42) kayıt sayısı 1000’den azdır. Beşinde ise açık arşiv çalışmamaktadır.⁸

¹ Networked Digital Library of Theses and Dissertations (NDLTD: <http://www.ndltd.org>).

² Open Access Theses and Dissertations (OATD: <http://oatd.org>).

³ OpenAIRE tezler de dahil toplam 30 milyon civarında yayına açık erişim sağlamaktadır (<http://www.openaire.eu>).

⁴ DART-Europe E-Theses Portal: <http://www.dart-europe.eu>

⁵ ODTÜ Kütüphanesi Elektronik Tez Arşivi için bkz.: <http://etd.lib.metu.edu.tr>

⁶ Bir kurumun, özellikle araştırma kurumunun, entelektüel çıktılarını toplamak, saklamak ve dağıtmak için kurulan arşivler “kurumsal arşiv” (institutional repository) olarak adlandırılmaktadır (bkz. “Institutional repository” https://en.wikipedia.org/wiki/Institutional_repository). Bu çalışmada “kurumsal arşiv(ler)” yerine “açık arşiv” terimi kullanılmıştır.

⁷ Bkz. <https://dergipark.org.tr>

⁸ Sayılar Türkiye Akademik Arşivi web sitesinden (<http://arsiv.ulakbim.gov.tr>) derlenmiştir (12 Ağustos 2019).

Dünyadaki açık arşivlerin içeriğini harmanlayan OpenDOAR’da Türkiye’den çoğu (%88) DSpace yazılımı kullanılarak oluşturulan yaklaşık 100 açık arşiv listelenmektedir.⁹ Bunların 92’si dünya açık arşivler kütüğü ROAR’da kayıtlıdır.¹⁰ Bu arşivlerde 320 bin civarında yayın bulunmaktadır. Açık arşivlerde listelenen yayınların yaklaşık 193 bini (%60) dört üniversiteye aittir (İstanbul Şehir, Koç, Bilkent ve Ankara). Arşivlerin %70’inde listelenen yayın sayısı 1000’den azdır. Tezler de dahil 120 ülkeden altı bine yakın açık arşivden yaklaşık 135 milyon açık erişim kaynağını listeleyen, bu kaynakları aranabilir/erişilebilir hale getiren CORE’da¹¹ Türkiye’deki açık arşivlerin sadece dörtte birinin içeriği harmanlanmaktadır.

Açık arşivlerde tezlere de yer verilmekle birlikte bu arşivlerdeki tez sayıları ihmal edilebilir düzeydedir. Yarım milyondan fazla yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezinin tam metin dijital kopyalarına sahip olan YÖK Ulusal Tez Merkezindeki tezler yukarıdaki sayılara dahil değildir.¹² Daha da önemlisi, YÖK Ulusal Tez Merkezi de dahil olmak üzere Türkiye’deki birçok açık arşivin içeriği yukarıda anılan dijital tez kütüphaneleri ve geçitler (portal) tarafından harmanlanamamaktadır.

Türkiye’de akademik tezlerin bibliyografik denetimiyle ilgili ilk çalışmalar TÜBİTAK Türkiye Bilimsel ve Teknik Dokümantasyon Merkezinin (TÜRDOK) girişimleriyle 1970’lerde başlamıştır (Yılmaz, 2002, s. 46). 1984 yılında kurulan YÖK Uluslararası Bilgi Tarama ve Dokümantasyon Merkezi bu konuyla doğrudan ilgilenmiş ve 1987 yılından itibaren üniversitelerde yapılan tezleri toplamaya başlamıştır (Tuncer, 1988, s. 59). 1991’de TÜRDOK kendi dermesindeki bütün tezleri bu merkeze göndermiştir (Yılmaz, 2002, s. 46-48). Merkezin süreli yayınlar dermesinin 1996’da kurulan TÜBİTAK ULAKBİM’e devredilmesiyle birlikte merkez YÖK Ulusal Tez Merkezi olarak yeniden yapılandırılmıştır. 2006 yılından itibaren tezler elektronik ortamda (CD-ROM) kabul edilmeye başlanmış ve bu amaçla bir kılavuz hazırlanmıştır (Karasözen, Zan ve Atılgan, 2010, s. 242; Yükseköğretim, 2006).

2007’de “Elektronik Tez Arşivi Projesi” başlatılmış ve bütün tezler dijital ortama aktarılacak hizmetlerin Internet üzerinden sunulması amaçlanmıştır (Karasözen, Zan ve Atılgan, 2010, s. 242-243; Polat, 2006, s. 73). Aynı yıllarda merkeze tezlerini gönderen öğrencilerden “Tez Yayımlama İzin Belgesi” doldurmaları istenmiş ve en fazla üç yıllık bir kısıtlama döneminden sonra bütün tezler elektronik ortamda tam metin olarak erişime açılmaya başlanmıştır. 2006 yılı öncesinde merkeze gönderilen basılı tezler dijitalleştirilerek elektronik ortama aktarılmış ve yazarlarına ulaşılarak izin alınabilenler tam metin erişime açılmıştır.¹³

2018 yılında ise YÖK Yasasına eklenen bir maddeyle (Ek Md. 40)¹⁴ yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından gizlilik kararı alınmayan bütün lisansüstü tezlerin bilime katkı sağlamak amacıyla Merkez tarafından elektronik ortamda erişime açılması kararlaştırılmıştır. Bu değişikliğe dayanarak tezlerin elektronik ortamda toplanması, düzenlenmesi ve erişime açılmasına ilişkin yeni bir yönerge hazırlanmış¹⁵ ve 18 Haziran 2018 tarihinde yürürlüğe

⁹ Bkz. http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html. Bazı üniversitelerin açık arşivleri (Ankara, Cumhuriyet, Hacettepe, İğdır, Nişantaşı ve İYTE) iki kez kaydedilmiştir. Sayılar OpenDOAR web sitesinden (<http://v2.sherpa.ac.uk/opendoar/>) derlenmiştir (12 Ağustos 2019).

¹⁰ Bkz. <http://roar.eprints.org> (12 Ağustos 2019).

¹¹ Bkz. <https://core.ac.uk/>

¹² OpenDOAR’da kayıtlı YÖK’e ait 39 kaynağın listelendiği belirtilen bir açık arşiv bulunmakta (<http://acikarsiv.yok.gov.tr/>) ama bu arşive erişilememektedir

¹³ İzin belgesi için bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/izinbelgesiform.jsp>

¹⁴ 6 Mart 2018 tarih ve 30352 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanan 7100 sayılı yasanın 10. maddesi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180306-11.htm>

¹⁵ Yönerge için bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezTeslimKilavuz.jsp>

gitmiştir.¹⁶ YÖK Ulusal Tez Merkezindeki yaklaşık yarım milyon tezin tamamı elektronik ortamdır. Merkezin web sayfasından 2018 yılında yaklaşık 15 milyon tez indirilmiştir.¹⁷

Fakat gerek YÖK Ulusal Tez Merkezinde gerekse diğer açık arşivlerin birçoğunda kayıtlar standartlara ve birlikte çalışabilirlik (interoperability) protokollerine göre hazırlanmadığından arşivlerdeki yayın bilgileri Türkiye Akademik Arşivi, NDLTD ve DART-Europe gibi uluslararası tez kütüphaneleri, Europeana¹⁸ ve Zenodo¹⁹ gibi dijital kütüphaneler ile Google Scholar²⁰ ve Microsoft Academic²¹ gibi arama motorları tarafından taranamamaktadır.²² Bu durum Türkiye’de yapılan tezlerin ulusal ve uluslararası görünürlüğünü olumsuz yönde etkilemekte, kullanımını ve etkisini azaltmaktadır.

Öte yandan YÖK Ulusal Tez Merkezinde özellikle 2006 yılından önce yapılan ve tam metinleri elektronik ortama aktarılmış olan tezlerin büyük bir kısmına yazarlarından (henüz) izin alınmadığı için erişilememektedir. Önceki yıllarda yapılan tezlerin yazarlarına ulaşmak zor olduğundan bu tezlere tam metin erişim sağlama sorunu halen çözüm beklemektedir. Yukarıda sözü edilen 2018 yılındaki yönerge yayımlanmadan önce her iki tezden birisine erişimin yazarları tarafından en az iki (en fazla üç) yıl kısıtlandığı da bilinmektedir.²³

Bu tanımlayıcı araştırmanın iki temel amacı vardır:

1. **Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlere açık erişim sorununu irdelemek.** Türkiye’de lisansüstü tezlere açık erişimle ilgili mevcut sorunları saptamak amacıyla YÖK Ulusal Tez Merkezinin dermesindeki tezler incelenmiş ve erişime açık ya da erişim kısıtlaması olan tezlerle ilgili ayrıntılı istatistikler verilmiştir.
2. **Tezlerini geçici olarak erişime kapatmayı tercih eden tez yazarlarının tezlerine erişim kısıtlaması koymalarının nedenlerini araştırmak ve tezlere açık erişim sağlanması konusundaki görüşlerini öğrenmek.** Bu amaçla erişim kısıtlaması olan tezlerin yazarlarına çevrimiçi bir anket uygulanmıştır. Bu ankette yazarların tezlerine erişim kısıtlaması koyma nedenleriyle ilgili sorulara ek olarak teze dayanan yayın ya da patent başvurusu yapma, kamu kaynaklarıyla yapılan araştırma sonuçlarını ve verilerini herkese açma vb. gibi konularda sorular da yer almıştır.

Bu araştırmadan elde edilen bulguların Türkiye’de lisansüstü tezlere açık erişimle ilgili mevcut sorunları saptamak, bu sorunları tartışmaya açmak, tez yazarlarının tezlerine erişim kısıtlaması koyma nedenlerini ve tezlere açık erişim sağlama konusundaki görüşlerini ortaya çıkarmak, açık erişim eğitim gereksinimlerini saptamak ve lisansüstü tezlere açık erişim politikalarını şekillendirmek açısından yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Literatür Değerlendirmesi

Tez akademik derece ya da mesleki yeterliliği desteklemek üzere sunulan ve adayın araştırmasını ve bulgularını içeren belgedir.²⁴ 1860’ta Yale Üniversitesinde elle yazılmış altı sayfalık bir

¹⁶ Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/lisansustu-tezlere-elektronik-erisim-40870951>

¹⁷ Bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/aylikIndirmeIstatistik.jsp>

¹⁸ Bkz. <https://www.europeana.eu/portal/en>

¹⁹ Bkz. <https://zenodo.org/>

²⁰ Bkz. <https://scholar.google.com/>

²¹ Bkz. <https://academic.microsoft.com/home>

²² Sayıları az olmakla birlikte tezleri birlikte çalışabilir açık arşivler aracılığıyla erişime açan bazı üniversitelerimiz bulunmaktadır. Bu üniversitelere ait tezler OAIster ve Google Scholar gibi arşivlerin örümcekleri tarafından kolayca harmanlanabilmektedir.

²³ Hatta Merkezde üç yıllık süre geçtikten sonra da yazarlarının isteği üzerine erişime kapatılan tezler bulunmaktadır.

²⁴ Bkz. “Thesis”. <https://en.wikipedia.org/wiki/Thesis>

çalışma ilk tez örneğidir (Moxley, 2001, s. 62). Lisansüstü öğrenciler tez yaparken hem araştırma yapmayı öğrenmekte hem de üniversitelerde yapılan araştırmalara yardımcı olmaktadır.

Teknolojik yetersizlik ve ekonomik maliyetler nedeniyle yakın zamana kadar ancak az sayıda tez basılı olarak yayımlanmaktaydı. İngilizce “yayımlamak” (*publish*) sözcüğü aslında Latince kamuya (umuma) açmak, kamuyla paylaşmak anlamına gelen *publicare* sözcüğüne dayanmaktadır. Türkiye’deki 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda (FSEK) da eserleri kamuoyuyla paylaşmanın “alenileşme” (herkesçe bilinir duruma gelme) ve yayımlama” yoluyla gerçekleştiği belirtilmektedir: “Hak sahibinin rızasıyla umuma arzedilen bir eser alenileşmiş sayılır. Bir eserin aslından çoğaltma ile elde edilen nüshaları hak sahibinin rızasıyla satışa çıkarılma veya dağıtılma yahut diğer bir şekilde ticaret mevkiine konulma suretiyle umuma arz edilirse o eser yayımlanmış sayılır.”²⁵ (Md. 7). Bu bakımdan araştırma bulgularını kamuoyuyla paylaşmak için genellikle sınırlı sayıda çoğaltılan tezlerin birer kopyası üniversite kütüphanelerine gönderildiğinde alenileşmiş ve kamuoyuyla paylaşılmış olmaktadır.

Tezlerden çoğu zaman tezlerin yapıldığı üniversitelerin kütüphanelerine gidilerek ya da kütüphanelerarası ödünç verme yoluyla yararlanılabilmektedir. Başka bir deyişle yapılan tezlerden haberdar olmak ve bu tezlere erişmek son derece zordur. Bu zorluklar nedeniyle tezler “gri yayın” olarak nitelendirilmektedir. Ama tezler, Suber’in (2012, s. 104-105) de vurguladığı gibi, “görünmez bilimin en yararlı türü ve yararlı bilimin en görünmez türüdür. Tezlerin yüksek kalitesi ve düşük görünürlükleri nedeniyle tezlere erişim sorunu çözmeye değer” bir sorun olarak görülmektedir. Basılı tezler bazen ulusal kütüphaneler, bazen de özel olarak bu amaçla kurulmuş tez merkezleri aracılığıyla toplanmakta, düzenlenmekte, sınırlı da olsa erişime açılmaktadır. Örneğin, Amerikan Kongre Kütüphanesi tıp ve tarım dışındaki konularda 1930’lardan beri yapılan yaklaşık iki milyon doktora tezinin mikrofiş ve mikrofilm kopyalarına sahiptir (Library of Congress, 2008). Fransa’daki ulusal tez çoğaltma atölyesi (ANRT) yaklaşık 50 yıl süreyle 200 bin civarında basılı doktora tezini toplamış ve istek üzerine bunları çoğaltarak erişime açmıştır (Schöpfel, 2013).²⁶ Türkiye’de 1984’te kurulan YÖK Dokümantasyon Merkezinin amaçlarından birisi de basılı tezlere erişim sağlamaktır.

20. yüzyılın sonunda Internet’in ve elektronik yayıncılığın gelişmesiyle birlikte ağ aracılığıyla yayın maliyetleri son derece düşmüştür (Tonta, 2000). Bu bakımdan tezlerin basılı kopyaları dijitalleştirilmeye ve üniversitelerin açık arşivleri aracılığıyla kamuoyuyla paylaşılmaya yani “yayımlanmaya” başlamıştır. Giriş kısmında da kısaca değinildiği gibi 2000’li yılların başında basılı tezleri dijital ortama aktarmak ve bu tezlere tam metin erişim sağlamak için çeşitli merkezler kurulmuştur.

Öte yandan “dijital tez” kavramı tartışmaya açılmış ve tamamen dijital ortamda (“born digital”) yayımlanan “elektronik tezler” ortaya çıkmaya başlamıştır. University Microfilms International (UMI, şimdiki ProQuest) şirketi 1997’den itibaren basılı ve mikrofiş ortamındaki tezleri dijitalleştirmeye ve dijital ortamda sunulan tezleri de kabul etmeye başlamıştır (Yiotis, 2008, s. 102). Kongre Kütüphanesi 1997 sonrası ABD’de yapılan tezler için halen 2,5 milyonu tam metin olmak üzere yaklaşık beş milyon teze erişim sağlayan ProQuest Digital Dissertations veri tabanını resmi tez kütüphanesi olarak kullanmaktadır. 1997’de aynı zamanda (ABD) Ulusal

²⁵ Bkz. Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (no. 5846). *Resmî Gazete*, 13 Aralık 1951.
<https://kms.kayis.gov.tr/Home/Goster/33768?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

²⁶ Atelier de nationale reproduction de thèses (ANRT) 2018 yılına kadar Fransız Eğitim Bakanlığına bağlı olarak hizmet vermiştir. Muhtemelen basılı tezlerin ulusal düzeyde çoğaltılmasına duyulan gereksinimin azalması üzerine bir üniversitenin (Lille 3) dijitalleştirme birimine dönüştürülmüştür. Bkz.
https://en.wikipedia.org/wiki/Atelier_national_de_reproduction_des_thèses

Dijital Tez Kütüphanesinin (NDLTD)²⁷ kurulması önerilmiş ve Virginia Teknoloji Üniversitesi tezlerin elektronik ortamda sunulması uygulamasını başlatan ilk üniversite olmuştur.²⁸

Elektronik tezler (electronic theses and dissertations) yazarları tarafından elektronik belge olarak yayımlanmak üzere hazırlanır, dizinlenir ve kurumsal kolaylık birimlerinde (örneğin üniversite kütüphaneleri) arşivlenir (Wang, Bulick ve Muyumba, 2014, s. 236). Elektronik tezler sadece metinle sınırlı olmayıp dijitalleştirilmiş ses, hareketli görüntü (video) ve veri dosyaları ya da diğer kaynaklara bağlantılar içerebilir (Wolwerton, Hoover ve Fowler, 2008, s. 3). Basılı tezler bu tür özellikler içermese de bir kez dijitalleştirildikten sonra elektronik tezlerle aynı avantajlara sahip olmakta, açık arşivler aracılığıyla basılı ve elektronik tezlerin tam metinlerine Internet aracılığıyla erişim sağlanabilmektedir. Bu bakımdan “elektronik tez” terimi bu çalışmada aksi belirtilmedikçe hem özgün kopyası dijital ortamda yaratılmış hem de sonradan dijitalleştirilmiş tezler için kullanılmaktadır.

Elektronik tezler araştırmaların görünürlüğünü artırmak, genellikle kamu kaynaklarıyla yapılan tez çalışmalarının sonuçlarını kamuoyuyla mali açıdan etkin bir biçimde paylaşmak, güncel ve kaliteli bilgilere Internet aracılığıyla kolayca erişmek, tezlerde kullanılan yöntemlerin hızla yaygınlaşmasını sağlamak, öğrencilerin elektronik yayıncılık ve bilgi teknolojilerini kullanma becerilerini artırmak vb. gibi çeşitli avantajları nedeniyle bilimsel iletişimi kolaylaştıracak ve hızlandıracak bir uygulama olarak kabul edilmektedir (Fineman, 2013, s. 221; Yiotis, 2008, s. 105). Ancak elektronik tezlerle ilgili telif hakları, kopya (intihal) vb. gibi çeşitli sorunlar henüz tam olarak çözümlenebilmiş değildir.

Tezlerin telif hakları yazarlarına aittir. ABD’deki bazı üniversiteler tezlerin elektronik olarak sunulmasını ve açık arşivlerde depolanmasını şart koşmaktadır (Hawkins, Kimball ve Ives, 2013). Yazarlar elektronik tezlerin çoğaltma, açık arşivler aracılığıyla yayın, gösteri ve gösterim haklarını üniversitelere devretmektedirler (Wang, Bulick ve Muyumba, 2014, s. 236). Fransa ve Almanya gibi birçok ülkede ise böyle bir zorunluluk yoktur. Fakat adaylar genellikle tezlerinin basılı ya da elektronik bir kopyasını üniversite kütüphanelerine göndermek zorundadırlar. Örneğin Almanya’da adaylar mezun olabilmek için çalışmalarının bir kopyasının ya kütüphanede olduğunu ya da geleneksel yollarla veya açık arşivler aracılığıyla yayımlandığını ispatlamak zorundadırlar (Schöpfel, Prost, Piotrowski, Hilf, Severiens ve Grabbe, 2015).

Telif hakkı yasalarına göre yazarlar eserlerinin dağıtım haklarına da sahiptirler. Basılı tezler söz konusu olduğunda dağıtım genellikle çoğaltılan birkaç kopyayla sınırlıdır. Bu kopyalar mezuniyetin bir koşulu olarak üniversite kütüphanesine ve okul yönetimine gönderilir ya da kişisel kullanım için ayrılır. Adaylar tezlerinin kullanımını çeşitli nedenlerle geçici olarak (teze dayanan kitap/makale yayımlamak, patent başvurusu yapmak) ya da tamamen (güvenlik, savunma, sağlık vb. gibi) sınırlayabilmektedirler. Böyle bir sınırlama konulmamış olsa bile yukarıda da değinildiği gibi üniversite kütüphanelerindeki basılı tezlere erişmek kolay değildir.

Fakat elektronik tezler söz konusu olduğunda tezin bir kopyasının üniversitenin açık arşivinde depolanması ve herkesin erişimine açılması dağıtım haklarının niteliğini değiştirmektedir. Basılı tezlerin aksine, üst verileri belirli standartlara göre hazırlanmış olan tezler arama motorları aracılığıyla kolayca keşfedilebilmekte ve tezlerin tam metinlerine Internet aracılığıyla kolayca erişilebilmektedir. Telif hakkı yasalarının yazarlara tanıdığı dağıtım hakları elektronik tezler için de geçerlidir. Açık arşivler geçici ya da sürekli sınırlamaları dikkate alacak şekilde tasarlanmaktadır. Örneğin, yazarlar elektronik tezlere Internet aracılığıyla erişime bir süreliğine ambargo koyabilmekte ya da sadece kampüs içi makinelerden erişime izin verebilmektedirler. Fakat ABD’deki 150 üniversitenin elektronik tez politikalarının incelendiği

²⁷ Kurulan kütüphane ABD dışındaki dijital tezlere de erişim sağladığından daha sonra kütüphanenin adındaki “ulusal” sözcüğü “ağa dayalı” (networked) sözcüğüyle değiştirilmiştir.

²⁸ Bkz. <https://vtechworks.lib.vt.edu/handle/10919/5534>

bir çalışmada, adayların entelektüel mülkiyet hakları ve erişim sınırlamaları konusunda yeterince ve yansız olarak bilgilendirilmedikleri ortaya çıkmıştır (Hawkins, Kimball ve Ives, 2013). Makalenin yazarları tezlerin açık arşivlerde en sık depolanan yayın türlerinden birisi olduğunu; bunun bazı üniversitelerde mezun olabilmek için adayların tezlerini açık arşivlerde depolamaya zorunlu tutulmasından kaynaklandığını;²⁹ ancak tezlerin Internet aracılığıyla erişime açılmasının adayların kariyerlerini olumsuz yönde etkileyebileceğini belirtmektedirler.

Tezlerin açık arşivler aracılığıyla yayımlanmasının adayların kariyerlerini olumsuz yönde etkileyebilmesinin temel nedeni, adaylar daha sonra tezlerini kitap olarak ya da tezlere dayanan makale yayımlamak istediklerinde bazı editörlerin bu istekleri içeriğin daha önce zaten yayımlandığı (prior publication) ve özgün olmadığı gerekçesiyle geri çevirmeleridir. Elektronik tezlerin adayların teze dayanan yayın yapma fırsatlarını azaltıp azaltmadığı konusunda yapılan araştırmalarda Fen Bilimleri dergi editörlerinin yaklaşık yarısı (%51) teze dayanan yayınlara her zaman açık olduklarını; %19’u teze dayanan yayınları duruma göre (case-by-case), %10’u tezden büyük ölçüde farklıysa ya da tez sadece kampüs içi erişime açıksa yayımlayabileceklerini; %13’ü bu tür katkıları asla yayımlamayacaklarını belirtmişlerdir (editörlerin %7’si ise bilmediklerini ya da böyle bir durumla karşılaşmadıklarını söylemişlerdir) (Ramirez, McMillan, Dalton, Hanlon, Smith ve Kern, 2014, s. 814).

Sosyal ve İnsani Bilimler dergi editörlerinin de konuyla ilgili görüşleri pek farklı değildir (yukarıdaki oranlar sırasıyla %45, %27, %16, %5 ve %7’dir). Sosyal ve İnsani Bilimlerde yayın türü olarak kitap ve monografiler de önemli olduğundan üniversite yayınevi editörlerinin de konuyla ilgili görüşlerine başvurulmuştur. Tezlere dayanan yayın yapma konusunda yayınevi editörlerinin görüşleri dergi editörlerinininkinden oldukça farklıdır. Yayınevi editörlerinin sadece %10’u teze dayanan yayınlara her zaman açık olduklarını belirtmişlerdir. Yüzde 44’ü teze dayanan yayınları duruma göre, %27’si tezden büyük ölçüde farklıysa, %7’si teze sadece kampüs içinden erişilebiliyorsa değerlendirebileceklerini, %7’si ise bu tür katkıları yayımlamayacaklarını söylemişlerdir (editörlerin %5’i bilmediklerini ya da böyle bir durumla karşılaşmadıklarını söylemişlerdir) (Ramirez, Dalton, McMillan, Read ve Seamans, 2013, s. 372-374).

Amerikan Tarih Derneğinin oldukça tartışma yaratan doktora tezlerine erişime altı yıla kadar ambargo uygulanmasıyla ilgili bildirgesi muhtemelen yayıncıların elektronik tezleri kitap olarak yayımlamak istememeleriyle de ilişkilidir (American Historical Association, 2013). Sosyal ve İnsani Bilimlerdeki birçok disiplinde olduğu gibi Tarih alanı da kitaba dayalı bir disiplin olduğundan doktora yapan mezunlar tezlerini kitaba dönüştürmek için hem daha uzun zamana gereksinim duymaktadırlar hem de kitapların hakemlik süreci makalelerinkinden daha uzun sürmektedir. Ama açık arşivlerde depolanan elektronik tezlerin yazarlarına sağlanan geçici erişim kısıtlaması süreleri çoğu zaman disiplinlere göre değişmemektedir.

Akademik çevrelerde elektronik tezlerin gelecekteki yayın fırsatlarını olumsuz yönde etkileme olasılığından pek hoşlanılmamakta, hatta bu tür bir uygulama bazen bir “günah keçisi” (bête noire) gibi görülmektedir (Bennett ve Flanagan, 2016). Fakat üniversitelerdeki elektronik tezlerin bütün tezler içindeki payının pek yüksek olmadığı, bu tezlerin yaygın bir biçimde açık arşivler aracılığıyla erişime açılmadığı ve geçici veya sürekli erişim kısıtlamalarına izin verildiği de bir gerçektir. Örneğin, Almanya ve Fransa’daki bazı üniversitelerde elektronik tezler tüm tezlerin sırasıyla %43’ünü ve %31’ini oluşturmaktadır (Schöpfel ve diğerleri, 2015). Bielefeld akademik arama motoru BASE’in³⁰ erişim sağladığı 2,7 milyon tezin sadece %5’i açık erişimdir (Prost ve Schöpfel, 2014). Ülkeler ya da üniversiteler düzeyinde yapılan daha küçük ölçekli

²⁹ Yazarlar, öğrencileri tezlerini açık arşivlerde depolamaya zorunlu tutmayı “alçak dallardaki meyveleri toplamaya” benzeterek, aynı başarının üniversite öğretim üyelerinin makalelerini açık arşivler aracılığıyla erişime açma konusunda gösterilemediğini not etmektedirler (Hawkins, Kimball ve Ives, 2013, s. 34).

³⁰ Bkz. <https://www.base-search.net/>

araştırmalarda da bu oranlar pek yüksek değildir. ABD, Avustralya, Belçika, Brezilya ve Fransa'daki 14 üniversiteyi kapsayan bir çalışmada doktora tezlerinin ortalama %26'sında (ranj %10-%50) erişim sınırlaması olduğu, bu tezlerin ancak altı ayla iki yıl ya da daha uzun ambargo sürelerinden sonra (%17'si) veya sadece kampüs içinden (%9) erişime açıldığı ortaya çıkmıştır (Schöpfel ve Prost, 2013a, s. 72; 2013b, s. 3).³¹ Hatta bazı üniversitelerde (örneğin, ABD'de Maryland Üniversitesi) ambargo süresi altı yıla kadar çıkabilmektedir (Owen, Hackman ve Harrod, 2009).

Elektronik tezlerin gelecekteki yayın fırsatlarını etkileyebilmesi, yayıncılarla çıkar çatışmasına yol açması, elektronik tezlerin daha az kaliteli görülmesi, kopyalamanın kolaylaşması vb. gibi algılanan riskleri vardır. Ama elektronik tezlerin sağladığı fırsat ve olanakları da gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Bazı üniversiteler tezlerin görünürlüğünü artırmak için üst veri standartlarını kullanarak ve tezlere kalıcı URL (Uniform Resource Locator) adresleri atayarak tezlerin arama motorları, kütüphane toplu katalogları (örneğin, WorldCat) ve dijital tez kütüphaneleri tarafından dizinlenmesini sağlamaktadır (Wang, Bulick ve Muyumba, 2014, s. 239-242). Bu yolla görünürlüğü artırılan ve kolayca erişilebilen elektronik tezler üniversitelerin saygınlığını da artırmakta ve daha sık kullanılmaktadır (Bennett ve Flanagan, 2013). Kullanıma paralel olarak lisansüstü araştırmaların etkisi de artmaktadır. Bazı üniversitelerde elektronik tezlere daha fazla atıf yapıldığı saptanmıştır (Ferrerias-Fernández, Garcia-Peñalvo, Merlo-Vega ve Martín-Rodero, 2016). Elektronik tezlerin açık arşivlerde depolanmasını zorunlu tutan bir üniversitede yapılan araştırmada öğrencilerin %86'sı açık erişimin araştırma ve bilgiye erişim maliyetlerini azalttığı görüşündedirler (Stanton ve Liew, 2011).

Üst veri standartlarının ve kalıcı URL adreslerinin yaygın olarak kullanılmaması, erişim sınırlaması olan elektronik tezlere gerek kampüs içinden gerekse Internet aracılığıyla erişimin birçok açık arşivde henüz etkin bir biçimde yönetilememesi (access management), birlikte çalışabilirlik, arşivleme ve uzun dönemli koruma vb. gibi elektronik tezlerle ilgili çeşitli sorunların çözümü kuşkusuz biraz zaman alacaktır. Bu sorunları elektronik tezleri yeniden “gri yayın” statüsüne sokarak çözmeye çalışmak “ironik” bulunmaktadır (Lowry, 2006). Fakat literatürde elektronik tezlere erişimin basılı tezlerdeki benzer yöntemlerle kısıtlanmaya çalışıldığı örneklere de rastlanmaktadır (Schöpfel ve Prost, 2013a, b).

Schöpfel ve Rasuli (2018) gri yayın konusuna yeniden dönerek “elektronik tezler dijital çağda (hâlâ) gri yayın mıdır?” sorusunu sormuşlardır. Yazarlara göre tezler artık gri yayın olmadığına göre tezlerin dağıtımını ve etkisini artırmak için “açık bilim” (open science) ilkelerinin uygulanması ve tezlerin de FAIR İlkelerine³² (bulunabilirlik, erişilebilirlik, birlikte çalışabilirlik, yeniden kullanım) uygun olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Tezler ortak üst veri şemaları ve küresel ve kalıcı olarak atanan DOI (dijital nesne tanımlama) numaraları aracılığıyla bulunabilir, standart iletişim protokolleri ve doğrulama/yetkilendirme süreçleri işletilerek erişilebilir hale getirilebilir (Tonta, 2000). Elektronik tezleri de içeren açık arşivlerin birlikte çalışabilirliği resmi, ortak ve yaygın olarak kullanılan standartlar, protokoller ve yazılımlar aracılığıyla mümkündür. Açık ve erişilebilir kullanım lisansları, ayrıntılı kaynak (köken, provenans) bilgileri ve belli konulardaki standartlar arşivlerdeki elektronik tezlerin yeniden kullanımını sağlar (Schöpfel ve Rasuli, 2018, s. 216). Böylece bu zamana kadar gri yayın olarak nitelendirilen tezler “açık bilim ekosistemi”nin (Tonta, 2018, s. 25-27) bir parçası haline getirilebilir ve lisansüstü tezlere kolayca erişim sağlanabilir.

³¹ Bu çalışmalarda ticari bir şirket olan ProQuest'in açık erişim tez oranı (%95) da verilmektedir.

³² Bkz. FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. <https://www.go-fair.org/fair-principles/>. FAIR kısaltması **F**indability (bulunabilirlik), **A**ccessibility (erişilebilirlik), **I**nteroperability (birlikte çalışabilirlik) ve **R**euse (yeniden kullanım) sözcüklerinin baş harflerinden oluşturulmuştur.

Türkiye’de lisansüstü tezlere erişimle ilgili belli başlı gelişmelere Giriş kısmında kısaca değinilmişti. Konuyla ilgili olarak 2002 yılına kadar yapılan çalışmalar Yılmaz’ın (2002) makalesinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. İlk yıllarda tezlere erişim oldukça kısıtlıydı. Örneğin, lisans öğrencileri YÖK Tez Merkezindeki tezlerden ancak dekanlıkların izniyle yararlanabilmekteydi. Tezlerin fotokopilerinin çekilmesi pek kabul edilen bir uygulama değildi. Hak sahiplerinin çıkarlarına zarar vermemek koşuluyla tezlerden fotokopi çekimine kısmen izin verildiği halde tezlerin farklı zamanlarda ödünç alınarak tamamının fotokopilerinin çekilmesi bir sorun olarak görülmekteydi (Yılmaz, 2002, s. 53-58).³³

Dijitalleştirme ve Internet’e erişim olanaklarının artmasıyla birlikte 2000’li yılların başında Türkiye’de de açık erişim ve açık arşiv kavramı tartışılmaya başlanmış, bu tartışmalarda lisansüstü tezlere erişim de gündeme gelmiştir. 2001’de üniversitelerde tez hazırlama, savunma vb. gibi bütün süreçlerin elektronik ortamda yürütülmesi ve savunma sonrası tezlerin ağ aracılığıyla elektronik tez merkezine gönderilmesi, bu süreçlerin örgütlenmesi ve işleyişiyle ilgili kavramsal bir model geliştirilmiştir (Boz, 2001). 2001’den itibaren Bilkent, Dokuz Eylül ve ODTÜ gibi bazı üniversiteler tezlerin tam metinlerini web üzerinden erişime açmaya başlamıştır. ODTÜ 2003 yılından itibaren öğrencilerden tezlerinin hem basılı hem de elektronik kopyalarını istemeye başlamıştır (Ertürk, 2008, s. 160-161).

Türkiye’de tezlerin tam metinlerine erişimi de içeren ilk deneysel açık erişim arşivi 2005 yılında Hacettepe Üniversitesinde kurulmuştur (Akbayrak ve diğerleri, 2006; Ertürk, 2008, s. 162-163; Tonta, 2008, s. 34-36). Bu deneysel arşiv aslında DSpace platformu üzerinde Dublin Core üst veri standardı, Açık Arşivler Girişimi Üst Veri Harmanlama Protokolü (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting Protocol– OAI-PMH) ve OpenURL standardı kullanılarak hazırlanan ve bu tür arşivlerin içeriğinin dünyadaki çeşitli açık erişim arşivleri (örneğin, OAIster) ve arama motorları tarafından harmanlanabileceğini ve tezlerin tam metinlerine erişim sağlanabileceğini gösteren bir gösterim (demonstration) projesinin çıktısıdır (Tonta ve diğerleri, 2006). Aynı üniversitede Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinde yapılan yaklaşık 500 lisansüstü teze tam metin erişim sağlayan küçük ölçekli bir başka tez arşivi³⁴ daha geliştirilmiştir (Şenyurt Topçu, Çakmak ve Doğan, 2014).

Girişte de değinildiği gibi, YÖK Ulusal Tez Merkezi 2006 yılında tezleri elektronik ortamda kabul etmeye ve 2006’dan önceki yıllarda merkeze gönderilen tezleri dijitalleştirmeye başlamıştır. Kısa sürede yaklaşık 200 bin tez dijital ortama aktarılmış, ancak tez yazarlarının çok az bir kısmına erişilerek çoğaltma ve yayın izni alınabildiği için tezlerin sadece küçük bir kısmı (%13) 2008’den itibaren tam metine erişime açılmıştır. Buna rağmen tezler tam metin erişime açılmadan önce, 2007 yılında, toplam 13 bin araştırmacı yaklaşık 70 bin tezdten yararlanırken, 2008’in sadece ilk dört ayında kullanıcı sayısı beş kat, kullanılan tez sayısı ise 12 kat artmıştır (Tonta, 2008, s. 39).

YÖK Tez Merkezi 2006 yılından önce yapılan ve geriye dönük olarak dijitalleştirilen tez yazarlarının çoğuna ulaşamadığı için bu tezleri 2008’den beri erişime açmamayı tercih etmektedir. 1980’lerden beri yapılan tezlerin yazarlarına ulaşamaması normal karşılanmalıdır. Ancak yazarlarına ulaşamadığı için tezlerin erişime açılmaması kullanımı kısıtlamaktadır. Tez yazarlarının bu konuya nasıl yaklaştıklarıyla ilgili çalışmalara literatürde pek rastlanmamaktadır. Fakat açık erişimden haberdar olan Hacettepe Üniversite öğretim üyelerinin büyük çoğunluğunun (%92) tezlerin açık arşivlerde depolanmasına koşulsuz olarak destek verdikleri ortaya çıkmıştır (Ertürk, 2008, s. 188).

³³ Oysaki Fikir ve Sanat Eserleri Kanununa (FSEK) göre bir eseri “kişisel kullanım amacı”yla elinde bulundurmamak suç değildir. Bkz. FSEK, Md. 71(1).

³⁴ Bkz. <http://bbytezarsivi.hacettepe.edu.tr/jspui>

2014 yılında YÖK Ulusal Akademik Arşiv Projesini (YAAP) başlatarak bütün üniversitelere bir yazı göndermiş ve üniversitelerin yıl sonuna kadar açık arşivlerini kurmalarını istemiştir. YAAP projesi ile üniversitelerin bilimsel çıktılarının açık arşivler aracılığıyla düzenlenmesi, erişime açılması ve YÖK tarafından harmanlanması hedeflenmiştir. 3 Mart ve 30 Mayıs 2014 tarihlerinde Ankara’da yapılan proje seminerlerinde üniversitelerden gelen temsilcilerle konu çeşitli yönleriyle tartışılmış, içerik ve altyapı açısından mevcut durum ve planlar gözden geçirilmiştir. 9-10 Haziran 2014 tarihlerinde kütüphane yöneticilerinin ve rektör yardımcılarının katıldığı “Üniversite Kütüphanelerini Yeniden Düşünmek” başlıklı bir toplantı düzenlenmiştir. Aynı yıl 21 Ekim 2014 tarihinde YÖK Başkanlığının ev sahipliğinde düzenlenen ve zamanın başbakanının da katılımıyla açılan 3. Ulusal Açık Erişim Çalıştayında yaklaşık 10 ay içinde 69 açık arşiv kurulduğu ve bunların 45’inin OpenDOAR’a kaydettirildiği bildirilmiştir (Tonta ve Gürdal, 2014). Ancak YAAP Projesi YÖK Başkanının değişmesiyle birlikte kesintiye uğramış, açık arşivlerin çoğuna girilen kayıt sayısı son derecede kısıtlı kalmıştır.

Girişte de değinildiği gibi, 2018 yılında lisansüstü tezler konusuna yeniden el atılmış ve yasal bir düzenlemeye gidilerek gizlilik kararı olmayan bütün lisansüstü tezlerin elektronik ortamda erişime açılması kararlaştırılmış, konuyla ilgili bir yönerge çıkarılmıştır. Yeni yönerge ile birlikte bundan böyle tezlerin tam metin erişime açılması tez yazarlarının isteğiyle değil, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu kararıyla iki yıl ertelenebilmektedir. “Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler” için ise bu süre en fazla altı aydır (Md. 6). Savunma, güvenlik, sağlık gibi konulardaki tezlerle ilgili gizlilik kararı tezin yapıldığı kurum, kurumlarla işbirliğiyle yapılan tezlerdeki gizlilik kararı ise kurumun önerisi, enstitü/fakültenin uygun görüşü ve üniversite yönetim kurulu tarafından verilir (Md. 7). Yönerge gizlilik kararı verilen tezlerin YÖK’e bildirilmesini, bu tezlerin enstitü veya fakülte tarafından gizlilik çerçevesinde korunmasını, gizlilik kararı kalktıktan sonra da tezin elektronik kopyasının YÖK Tez Merkezi Otomasyon Sistemine yüklenmesini öngörmektedir. Yönergenin yürürlüğe girmesiyle birlikte YÖK Ulusal Tez Merkezinde bulunan tam metin erişime kapalı olan tezlerin oranı son derecede azalmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada iki aşamalı bir veri toplama ve analiz yöntemi kullanılmıştır. Önce YÖK Ulusal Tez Merkezi web sitesi aracılığıyla erişilen lisansüstü tezlerle ilgili ayrıntılı istatistikler elde edilmiş, tez türlerine (yüksek lisans, doktora, uzmanlık), konularına, yapıldığı yıllara ve üniversitelere göre erişime açık ya da kapalı tez oranları saptanmıştır. (Üniversitelerde yapılan lisans tezleri ile bazı kamu kurumlarında yapılan uzmanlık tezleri bu araştırmanın kapsamı dışındadır.)

Daha sonra tez yazarlarına bir anket uygulanmıştır. Anket uygulaması da iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada (pilot) anket formundaki³⁵ sorular hem tezlerini hemen erişime açan hem de geçici olarak kapatan tez yazarlarına yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu formda deneklerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet) ile ilgili soruların yanı sıra tez yapılan üniversite ve alan, tezin türü, tezi erişime açma/açmama nedenleriyle ilgili bazı sorulara yer verilmiştir. Pilot anket Bilgi ve Belge Yönetimi (BBY) alanında 2015-2017 yılları arasında tez yapan deneklere uygulanmıştır. BBY alanında yapılan toplam 64 tezin 44 yazarının e-posta adresi bulunmuş ve anket formu 6 Ocak 2018 tarihinde SurveyMonkey aracılığıyla deneklere gönderilmiştir. Toplam

³⁵ Anket formu için bkz. <https://bit.ly/2mbqEdZ>

23 geri dönüş (14 yüksek lisans, 9 doktora) sağlanmıştır (yanıt oranı: %52; yanıtların 2015-2017 yıllarında yapılan tüm BBY tezlerini temsil etme oranı: %36).³⁶

Pilot uygulamaya gelen yanıtlara göre anket formunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Tezlerin hemen erişime açılmasının/açılmamasının nedenlerini saptamak amacıyla sorulan iki soruya hem tezlerini erişime hemen açan hem de geçici olarak erişime kapatan deneklerin yanıt verdikleri gözlenmiştir. 2015 ya da 2016 yıllarında bir-iki yıl süreyle erişime kapatılmış olan ama 30 Aralık 2017’de yapılan taramada erişime açık olan bazı tezlere rastlandığından, anketin 2017 yılında tez yapan yazarlara uygulanmasının daha uygun olacağı anlaşılmıştır.

YÖK Ulusal Tez Merkezindeki bütün tezlerin yarısından fazlasını (%52) oluşturan 16 konuda yapılan ve sadece geçici olarak erişime kapalı doktora tezlerinin yazarlarına anket uygulanması kararlaştırılmıştır.³⁷ 2017 tarihli geçici olarak erişime kapatılan tezlerin sayısı araştırmanın yapıldığı tarihte 17.521’dir.³⁸ Bu tezlerin yaklaşık dörtte biri doktora tezidir. 2017 yılı için ise seçilen 16 konuda yapılan doktora tez sayısı 3794’tür ve 2551’i geçici süreyle erişime kapalıdır. Erişime kapalı olan tez yazarlarına anket uygulamak için olasılığa dayalı tabakalı örneklem seçilmiş ve yazarların adreslerini bulmak için kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. Bu yazarlara anket uygulanmış, ancak yanıt oranlarının çok düşük olması nedeniyle anket formunun tezleri erişime kapalı olan tüm yazarlara uygulanması kararlaştırılmıştır. Adresi bulunabilen deneklerin daha çok doktorasını bitirdikten sonra üniversitelerde çalışmaya devam eden araştırmacılara ait olduğu gözlenmiştir. Bu çalışma sonucunda toplam 1519 e-posta adresi bulunmuştur. Bu adreslere 31 Temmuz 2018 tarihinde anket formu gönderilmiştir. İzleyen haftalarda birkaç hatırlatma mesajı gönderilerek geri dönüş oranı artırılmaya çalışılmıştır. Denekler ortalama dört dakikada anketi yanıtlamışlardır (soruları yanıtlamaya başlayan deneklerin %83’ü anketi tamamlamıştır). Bazı alanlarda anket geri dönüş oranları daha yüksek (örneğin, Makine Mühendisliği ve Din), bazı alanlarda da ise daha düşük gerçekleşmiştir (örneğin, Fizik ve Fizik Mühendisliği ve İşletme). Örneklem çerçevesi ve alanlara göre anket geri dönüş sayı ve oranları Ek 2’de verilmektedir.

Gönderilen toplam 1519 anket formundan 204’ü doldurulmuştur. Dokuz deneğe tezleri erişime açık olduğu halde yanlışlıkla anket formu gönderildiği, bir anket formunun aynı denek tarafından iki kez doldurulduğu saptanmıştır. Yanlışlıkla anket formu gönderilen deneklerden üçü anket formunu yanıtlamamışlardır. Yanıtlayan diğer altı deneğin formları ise değerlendirmeye alınmamıştır. Sonuç olarak toplam 197 anket formu değerlendirilmiştir. Anket formunu yanıtlayanların oranı %13’tür (204/1519). Yanıt sayısı 2017’de ve seçilen 16 alanda yapılan erişime kapalı bütün doktora tezlerinin %6,4’ünü temsil etmektedir. Başka bir deyişle, tezlerini geçici olarak erişime kapatan ve adresleri bulunabilen yaklaşık 1500 deneğin³⁹ büyük çoğunluğu anketi yanıtlamamışlardır. Anketi yanıtlayan deneklerle yanıtlamayan deneklerin tezlerine erişim kısıtlaması koyma nedenleri ile tezlere açık erişim konusundaki görüşlerinin birbirinden farklı olabileceği göz önünde bulundurularak Bulgular kısmında sadece tanımlayıcı istatistikler verilmekle yetinilmiş, hipotez testleri ve örneklem istatistiklerine dayanan genellemeler yapmaktan kaçınılmıştır.

³⁶ Bu çalışmada sunulmayan pilot anketin bulguları yazarlardan edinilebilir.

³⁷ Google’da yapılan arama sonucu çok az sayıda yüksek lisans tezi yazarının adresi bulunabilmiştir. Yüksek lisans ve doktora tezlerinin erişime açık olma oranları birbirine çok yakındır (sırasıyla %68 ve %69). Bu bilgiden hareketle örneklem 2017 tarihli ve geçici olarak erişime kapalı doktora tezleriyle sınırlandırılmış ve anket soruları gözden geçirilerek buna göre yeniden düzenlenmiştir (Ek 1).

³⁸ Ocak 2018’de 2017’de yapılan bütün tezler henüz Merkeze ulaşmamıştı.

³⁹ Ki adresleri bulunabilen 1519 denek 2017’de seçilen 16 alanda tez yapan ve tezlerini geçici olarak erişime kapatan bütün tez yazarlarının %60’ını temsil etmektedir.

Bulgular ve Yorum

Bu kısımda önce YÖK Ulusal Tez Merkezindeki lisansüstü tezlere ve bu tezlerin tam metin erişime açık ya da kapalı olmasına ilişkin veriler sunulmaktadır. Daha sonra Türkiye’de en çok tez yapılan 16 alanda yapılan ve geçici olarak erişime kapalı doktora tezlerinin yazarlarına uygulanan anketin bulguları analiz edilmektedir. İlk kısımdaki veriler evrene dayanmaktadır. İkinci kısımdaki seçilen 16 alanda yapılan tez sayıları ve kısıtlama süreleri ile ilgili veriler evrene, tezlerine erişimi kısıtlayan ve adresleri bulunabilen tez yazarlarına uygulanan anketten elde edilen veriler ise örnekleme dayanmaktadır.

YÖK Ulusal Tez Merkezindeki Erişime Açık ya da Kapalı Lisansüstü Tez Sayılarına ve Oranlarına İlişkin Veriler

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 19 Şubat 2019 itibarıyla toplam 528.658 tez bulunmaktadır. Bu tezlerin yaklaşık %70’i (368.397) yüksek lisans, %18’i (96.789) doktora, %11’i (60.254) tıpta uzmanlık, yaklaşık %1’i de sanatta yeterlik (1633), dış hekimliği uzmanlık (859) ve tıpta yan dal uzmanlık (726) tezleridir (Tablo 1). Tezlerin %67’si erişime açıktır.

Tablo 2’de yıllara göre erişime açık ya da kapalı olan lisansüstü tez oranları verilmektedir. Merkezde bulunan en eski tarihli tez 1959 yılında İTÜ’de yapılan bir doktora tezidir.⁴⁰ Fakat 1988 yılı öncesine ait tezlerin sayısı sınırlıdır. 2006 yılına kadar Merkeze gönderilen 187 bin civarında tezin yaklaşık %75’i erişime açık değildir.

Tablo 1

Türlerine göre erişime açık ya da kapalı lisansüstü tez sayıları ve oranları (1959-2018)

Tez türü	Açık		Kapalı		Toplam
	N	%	N	%	
Yüksek Lisans	250438	68,0	117959	32,0	368397
Doktora	66853	69,1	29936	30,9	96789
Tıpta Uzmanlık	33950	56,3	26305	43,7	60254
Sanatta Yeterlik	1155	70,7	478	29,3	1633
Tıpta Yan Dal Uzmanlık	694	95,6	32	4,4	726
Dış Hekimliği Uzmanlık	509	59,2	350	40,8	859
Toplam/Ortalama	353599	66,9	175059	33,1	528658

Daha önce de değinildiği gibi, 2006 yılından itibaren tezlerin elektronik ortamda Merkeze gönderilmesine, tez yazarlarına istedikleri takdirde en fazla üç yıla kadar tezlerini geçici olarak erişime kapatma izni verilmesine ve bu sürenin sonunda tezlerin otomatik olarak tam metin erişime açılmasına karar verilmiştir. Bu uygulamanın aslında 2006 yılından önce başlatıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü 2004 yılı öncesinde erişime açık olan tezlerin oranı %20’ler civarındayken, kısıtlama süresi sona eren tezlerin otomatik olarak erişime açılmaya başlanmasıyla birlikte bu oran 2004 ve 2005 yıllarında önce %40’lara, 2006’da %89’a, 2007’de ise %97’ye yükselmiştir (Şekil 1). 2006 yılından önce yapılan tezlerin dörtte üçünün halen erişime kapalı olduğu (Tablo 2) dikkate alındığında Merkezin web sayfasında yer alan Tez Yayımlama İzin Belgesinin nispeten eski tarihli tezlerin yazarlarına ulaşmada pek etkili olmadığı anlaşılmaktadır.

2006-2015 yıllarında yapılan 240 binden fazla tezin hemen hemen tamamı (%97,7) tam metin erişime açıktır. Tez yazarlarına tezlerini üç yıla kadar geçici olarak erişime kapatma izni verilmesi politikasının sonuçlarını 2016 yılından itibaren görmek mümkündür. 2016 yılında

⁴⁰ Sıracettin Bilyap, “Cidar kalınlığı sabit, eksenine göre simetrik yüklü dönel paraboloid kabuğun kenar problemi” (Danışman: Prof. Dr. Mustafa İnan). Veri tabanında yanlışlıkla 1900 yılında yapıldığı bilgisi girilen Melis Dilbil’e (Akdeniz Üniversitesi) ait bir tıpta uzmanlık tezi bulunmaktadır.

kapalı tezlerin oranı %33, 2017’de %46’dır. 2017 yılı verileri temel olarak alındığında, aradan iki yıl geçmiş olmasına karşın, yaklaşık her iki tez yazarından birinin, tezini en az iki yıllık süreyle erişime kapatmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. 2016 yılında tamamlanan tezlerin yazarlarının ise üçte biri tezlerini üç yıllığına erişime kapatmışlardır.

Daha önce de değinildiği gibi, bu politika 2018’den itibaren değiştirilmiş, tezleri geçici olarak erişime kapatma izni enstitü veya fakülte yönetim kurullarının kararına bağlanmış ve bu süre en fazla iki yıl ile sınırlandırılmıştır. Nitekim bu politika değişikliği hemen etkisini göstermiş ve daha önce yaklaşık %50 civarında olan kapalı tez oranı 2018’de %10’a düşmüştür. Değişikliğin 2018 yılı ortasında yapıldığı göz önünde bulundurulacak olursa bu oranın 2019 yılında %1-%2 düzeyine inmesi beklenebilir.

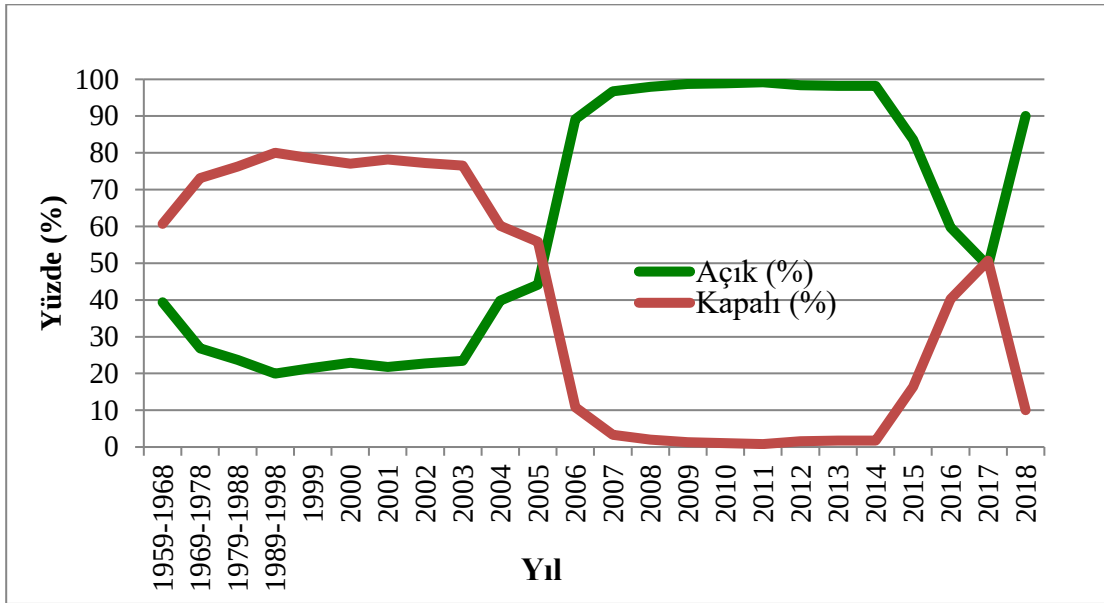
Tablo 2

Yıllara göre YÖK Ulusal Tez Merkezindeki erişime açık / kapalı tez sayıları ve oranları (1959-2018)

Yıl	Açık		Kapalı		Toplam
	N	%	N	%	
1959-1968	24	39	37	61	61
1969-1978	505	27	1367	73	1870
1979-1988	3175	24	10117	76	13333
1989-1998	15296	20	60667	80	76027
1999	2409	22	8727	78	11126
2000	2238	23	7430	77	9654
2001	2711	22	9623	78	12316
2002	3301	23	11088	77	14370
2003	3517	23	11375	77	14869
2004	6574	40	9891	60	16443
2005	7752	44	9736	56	17467
2006	18140	89	2203	11	20337
2007	19217	97	652	3	19867
2008	19404	98	401	2	19808
2009	21354	99	279	1	21628
2010	27360	99	294	1	27652
2011	24672	99	198	1	24898
2012	22753	98	364	2	23100
2013	24637	98	437	2	25053
2014	27567	98	438	2	28005
2015	29547	99	330	1	29877
2016	20587	67	10002	33	30589
2017	19169	54	15935	46	35104
2018	31690	90	3513	10	35204
Toplam/Ortalama	353599	67	179982	33	528658

Not. İstatistikler 19 Şubat 2019 tarihindeki durumu yansıtmaktadır.

Fakat halen tezlerin üçte birinin erişime kapalı olduğunu not etmekte yarar vardır. 2006 öncesi tezlerin yazarlarına erişimde yaşanan sorunlara yukarıda değinilmişti. 2016 ve 2017 yıllarında yapılan ve önümüzdeki yıllarda kısıtlamaları kalkacak olan yaklaşık 26 bin tez dikkate alınmayacak olursa halen YÖK Tez Merkezinde dijital ortama aktarılmış ancak yazarlarından izin alınamamış 154 bin civarında tez bulunmaktadır (bütün tezlerin %29’u). 18 Haziran 2018 tarihli yönergenin yayımlanmasından bu yana henüz bu soruna el atılmadığı anlaşılmaktadır.



Şekil 1. YÖK Ulusal Tez Merkezinde tam metin erişime açık / kapalı olan tezlerin oranı (1959-2018)

Not. Şekil 1 Tablo 2'deki verilere dayanmaktadır. 1959-1998 yılları arasındaki veriler 10'ar yıllık ortalama oranları yansıtmaktadır.

YÖK Ulusal Tez Merkezi verileri üniversitelerde yapılan tezler hakkında da bilgi vermektedir. İstanbul Üniversitesi yaklaşık 33 bin tezle (%6,6) ilk sırada yer almaktadır (Tablo 3). Bütün tezlerin⁴¹ yaklaşık dörtte biri (%23,9) en çok tez yapılan ilk dört üniversiteye (İstanbul, Gazi, Marmara ve Ankara), yaklaşık yarısı (%48,9) ilk 11 üniversiteye aittir. Bütün tezlerin yaklaşık %69'u 24 üniversitede yapılmıştır. Tezlerin geri kalanı (%31) ise 200 civarında yükseköğretim kurumunda tamamlanmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezinde hiç yüksek lisans ya da doktora tezi bulunmayan 25, hiç doktora tezi bulunmayan 62 üniversite bulunmaktadır.⁴² Merkezde 10 ve daha az tezi bulunan üniversite sayısı 36 (ki bu üniversitelerin dokuzunda henüz hiç doktora tezi yapılmamıştır), 11 ile 100 arasında tezi bulunan üniversite sayısı ise 39'dur. Merkezde en fazla tezi bulunan üniversitelerin tezlerinin yaklaşık %59'u tam metin erişime açıktır. Bu oran üniversitelere göre %70 (Selçuk) ile %50 (Ege) arasında değişmektedir.

YÖK Ulusal Tez Merkezine gönderilen her tez Merkez tarafından bir ya da daha fazla konu başlığı altında sınıflandırılmaktadır. Tezler için kullanılan konu başlığı sayısı 180 civarındadır. Bu nedenle konulara göre tez sayılarının toplamı (566.587) Merkezde bulunan toplam tekil tez sayısından (499.816) %13 daha yüksektir. Başka bir deyişle, 66.771 tez iki veya daha fazla konu başlığı altında sınıflandırılmıştır.

⁴¹ YÖK Ulusal Tez Merkezine üniversitelerde yapılan bütün tezlerin –özellikle tezlerin Merkezde toplanmaya başlandığı 1987 yılından önce yapılanların- gönderilmemiş olabileceğini de hesaba katmakta yarar vardır.

⁴² Bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikBilgiler?islem=1>

Tablo 3
YÖK Ulusal Tez Merkezinde 5000’den fazla tezi olan üniversitelerin erişime açık ya da kapalı tez sayıları ve oranları (1959-2017)

Üniversite	Açık		Kapalı		Toplam
	N	%	N	%	
İstanbul	17025	51,6	15939	48,4	32964
Gazi	19090	62,1	11649	37,9	30739
Marmara	16772	59,1	11600	40,9	28372
Ankara	13904	50,6	13562	49,4	27466
ODTÜ	11587	52,7	10406	47,3	21993
İTÜ	12003	56,5	9240	43,5	21243
Hacettepe	10806	55,8	8550	44,2	19356
Ege	8697	49,9	8727	50,1	17424
Dokuz Eylül	10748	64,3	5971	35,7	16719
Selçuk	10163	70,1	4336	29,9	14499
Atatürk	8446	62,3	5118	37,7	13564
Çukurova	6737	56,6	5171	43,4	11908
Yıldız Teknik	5781	59,8	3887	40,2	9668
Boğaziçi	5180	57,3	3867	42,7	9047
Erciyes	5677	65,5	2992	34,5	8669
Uludağ	4426	54,2	3745	45,8	8171
Süleyman Demirel	5507	72,6	2083	27,4	7590
Sakarya	5085	67,1	2489	32,9	7574
Fırat	4983	67,3	2419	32,7	7402
Anadolu	4164	56,5	3205	43,5	7369
Karadeniz Teknik	5003	68,1	2343	31,9	7346
Ondokuz Mayıs	4236	62,4	2557	37,6	6793
Trakya	3213	58,7	2263	41,3	5476
Yüzüncü Yıl	3402	65,4	1802	34,6	5204
Toplam/Ortalama	202635	58,5	143921	41,5	346556

Merkezde bulunan ve toplam tez sayısı 10 binin üzerinde olan 16 konuda yapılan yüksek lisans ve doktora tez sayıları Tablo 4’te verilmektedir. En çok tez Eğitim ve Öğretim (39.852) ile İşletme (35.630) konularında yapılmıştır. En çok tez yapılan ilk 16 konudaki (dokuzu Fen Bilimleri, yedisi Sosyal Bilimler) tezler toplam tez sayısının yaklaşık yarısını (%52) oluşturmaktadır. Ancak yaklaşık her beş tezdten birisinin birden fazla konu başlığı altında sınıflandırıldığı ve bu tezlerin konulara göre muhtemelen eşit dağılmadığı göz önünde bulundurulacak olursa bu oran daha düşük olmalıdır (%42).

Tablo 4’te verilen 16 konuya ait tezlerin %66’sı tam metin erişime açıktır. Bu oran konulara göre %75 (Eğitim ve Öğretim) ile %55 (Ziraat) arasında değişmektedir. Fen bilimlerindeki tezlerin %63’ü, Sosyal ve İnsani Bilimlerdeki tezlerin ise %68’i açıktır.

Tablo 4

YÖK Ulusal Tez Merkezinde konularına göre erişime açık / kapalı tez sayıları ve oranları (1959-2017)

Konu	Açık		Kapalı		Toplam
	N	%	N	%	
Eğitim ve Öğretim	29754	75	10098	25	39852
İşletme	22575	63	13055	37	35630
Ziraat	9842	55	8127	45	17969
Ekonomi	10047	61	6482	39	16529
Elektrik ve Elektronik Müh.	9351	61	5937	39	15288
Makine Müh.	8871	58	6357	42	15228
Kimya	9616	63	5558	37	15174
Tarih	9555	71	3884	29	13439
Biyoloji	8161	65	4369	35	12530
İnşaat Müh.	7074	58	5097	42	12171
Din	8120	67	4022	33	12142
Türk Dili ve Edebiyatı	8221	72	3265	28	11486
Bilg. Müh. Bil.-Bilg. ve Kontrol	7989	71	3196	29	11185
Hukuk	7292	65	3877	35	11169
Fizik ve Fizik Mühendisliği	7228	67	3538	33	10766
Matematik	7456	70	3195	30	10651
Toplam/Ortalama	171152	66	90057	34	261209

Not. "Bilg.": Bilgisayar; "Bilg. Müh. Bil.": Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri.

2017'de Yapılan Doktora Tezlerine İlişkin Veriler ve Erişime Kapalı Doktora Tezi Yazarlarına Uygulanan Anket İle İlgili Bulgular

Bu kısımda, YÖK Ulusal Tez Merkezindeki bütün tezlerin yaklaşık yarısını oluşturan 16 alanda yapılan doktora tezi sayıları, geçici süreyle erişime kapatılan tez sayıları ve oranları ile erişime kapalı doktora tezlerinin yazarlarına uygulanan anket (Ek 1) bulguları verilmektedir.

Bu alanlarda 2017 yılında yapılan toplam ve geçici olarak erişime kapalı doktora tezi sayıları ve oranları, yanıtlanan anket sayıları ve bu sayıların erişime kapalı tezlere oranları Ek 2'de verilmişti. Toplam doktora tezi sayısı 3794'tür. Bu tezlerin yaklaşık üçte ikisi (2551 tez, %64) geçici olarak (bir ile üç yıl arasında) yazarları tarafından erişime kapatılmıştır. Erişime kapalı tezlerin %58'i Sosyal Bilimler, %42'si Fen Bilimleri alanlarındadır. Alanlara göre kapalı tez sayıları birbirinden epeyce farklılık göstermektedir. Örneğin, İşletme alanındaki kapalı tez sayısı bütün kapalı tezlerin yaklaşık %16'sını oluşturmaktadır. Oysa Bilgisayar Mühendisliği alanındaki kapalı tezlerin bütün kapalı tezlere oranı sadece %3'tür. Oransal olarak doktora tezleri geçici olarak erişime kapalı olan alanların başında Hukuk (%82), Tarih (%81) ve Biyoloji (%81) gelmektedir. En düşük oranlar ise Bilgisayar (%49), Elektrik-Elektronik (%51) ve Fizik (%59) Mühendislikleridir. Fen Bilimleri alanlarında ortalama kapalı tez oranı (%66) Sosyal Bilimlerindekiyelerden (%71) biraz daha düşüktür.

Yazarların doktora tezlerini bir ile üç yıl arasında geçici olarak erişime kapatabildiklerine daha önce değinilmişti. Alanlara göre kısıtlama süreleri farklılık göstermektedir. Bazı alanlarda ortalama kısıtlama süresi maksimum süreye (üç yıl) eşittir (Tarih, Din, Hukuk, Ziraat, Makine ve İnşaat Mühendislikleri). Eğitim ve Öğretim (2,2 yıl) ve bazı mühendislik (Bilgisayar, Elektrik-Elektronik ve Fizik) alanlarında (2,3 yıl) ortalama kısıtlama süresi biraz daha kısadır.

Yanıtlanan anket formları 2017 tarihli erişime kapalı doktora tezlerinin yaklaşık %6'sını temsil etmektedir (Ek 2). Fen Bilimlerinde ve Sosyal Bilimlerde gerek geri dönüş oranları (sırasıyla %9 ve %8), gerekse geri dönüş sayılarının Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimlerde erişime kapalı tez sayılarına oranları (sırasıyla %8 ve %7) birbirine yakındır. Seçilen 16 alana göre geri dönüş oranları %4 (Fizik ve Fizik Müh. ve İşletme) ile %17 (Din) arasında değişmektedir. Bazı

alanlar örneklemede daha ağırlıklı olarak temsil edilmiştir. Örneğin, Din alanında yapılan ve erişime kapalı olan tezler tüm erişime kapalı tezlerin %4,5’ini oluştururken anketi yanıtlayanların tüm anketi yanıtlayanlara oranı %8,6’dır.

Aşağıdaki bulgular anket formları değerlendirilen doktora tezleri geçici olarak erişime kapalı toplam 197 denekğin yanıtlarına dayanmaktadır. Deneklerin %62’si (122) erkek, %38’i (74) kadın,⁴³ yaş ortalamaları ise 35’tir (SS=4,6, ortanca 34). Denekler sekizi vakıf, 51’i devlet üniversitesi olmak üzere toplam 59 farklı üniversitede doktora tezlerini tamamlamışlardır.⁴⁴ Ankete yanıt veren deneklerin üçte ikisi (%67) Tarih, Eğitim ve Öğretim, Din (%10’ar); Makine Mühendisliği, İşletme (%8’er); Hukuk, Kimya ve Türk Dili ve Edebiyatı (%7’şer) alanında doktora yapmışlardır. Deneklerin geriye kalan üçte biri ise Ziraat, Biyoloji (%6’şar); Ekonomi (%5); Elektrik-Elektronik, Bilgisayar, İnşaat Mühendislikleri ve Matematik (%4’er) ve Fizik (%2) alanında doktora yapmışlardır.

Tablo 5

Deneklerin tezlerini erişime açmak istememe nedenleri

	Tamamen katılıyorum / Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum / Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
Doktora tezimin elektronik kopyasının hemen erişime açılmasını istemedim. Çünkü,				
Tezimin kopyalanmasından (intihal) korkuyorum.	117 (%63)	13 (%7)	55 (%30)	185 (%100)
Tezimin benden izin alınmadan ticari olarak satışa sunulmasından endişe ediyorum.	74 (%40)	26 (%14)	83 (%45)	183 (%99)
Tez çalışmama dayanan yayın (kitap, makale vb. gibi) yapmak istiyorum	179 (%94)	2 (%1)	10 (%5)	191 (%100)
Tez çalışmama dayanan patent başvurusu yapmak istiyorum	47 (%26)	33 (%18)	102 (%56)	182 (%100)
Tezime yeterince atıf yapılmayacağını düşünüyorum	22 (%12)	26 (%14)	134 (%74)	182 (%100)
Tezimin olumsuz eleştiriler almasından korkuyorum	4 (%2)	4 (%2)	175 (%96)	183 (%99)
Tezimde telif hakkı başkalarına ait olan metin, resim ve hareketli görüntüler yer aldığı için telif haklarını ihlal etmekten korkuyorum	2 (%1)	5 (%3)	175 (%96)	182 (%100)

Not. Tabloda “Tamamen katılıyorum” ve “Katılıyorum” ile “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle katılmıyorum” seçenekleri birleştirilmiştir. “Toplam” sütunundaki bazı gözelerin toplamı yuvarlama hatasından dolayı %100’den farklıdır.

Deneklerin %94’ü tez çalışmalarına dayanan yayın, %26’sı patent başvurusu yapmak istedikleri için doktora tezlerinin elektronik kopyalarını hemen erişime açmak istemediklerini belirtmişlerdir (Tablo 5). Deneklerin %63’ü tezlerinin kopyalanmasından (intihal), %40’ı ise tezlerinin kendilerinden izin alınmadan ticari olarak satışa sunulmasından endişe ettikleri için tezlerini hemen erişime açmak istememektedirler.

Denekler tezlerine yeterince atıf yapılmayacağı, olumsuz eleştiriler alacakları ya da başkalarının telif haklarını ihlal etme olasılığı ile ilgili önermelere katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Deneklerin %77’si bilimsel bilgiye erişmek için ücret ödenmemesi, %69’u destekli projelere dayanan tezlerin bulgularının herkesle paylaşılması, %67’si kamu kaynaklarıyla yapılan araştırma sonuçlarına herkesin erişebilmesi, %57’si tezler için toplanan araştırma

⁴³ Bir anket formunda cinsiyet sorusuna yanıt verilmemiştir.

⁴⁴ Vakıf üniversitelerinden mezun olanlardan sadece 13 yanıt alınmıştır. On ve daha fazla yanıt alınan üniversiteler sırasıyla Ankara (19), Gazi (15), Atatürk (12) ve İstanbul (10) üniversiteleridir.

verilerinin herkesin erişimine açılması gerektiği görüşündedirler (Tablo 6). Deneklerin %42'si tezlerin erişime açılmasının daha sonraki yayın ya da patent başvurusu yapma (%38) fırsatlarını kısıtladığını düşünmektedirler. Deneklerin yaklaşık dörtte biri (sırasıyla %21'i ve %26'sı) bu konuda kararsız kalmışlardır. Öte yandan deneklerin yarısından çoğu (%58) ulusal güvenlikle ilgili, yaklaşık yarısı ise (%48) gizli projelere dayanan tezlerin bulgularının herkesle paylaşılması ile ilgili önermelere katılmamaktadırlar.

Tablo 6

Deneklerin tezlerin erişime açılmasıyla ilgili görüşleri

	Tamamen katılıyorum / Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum / Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
Tezlerin erişime açılması tezlere dayanan yayın yapılmasına (kitap, makale vb. gibi) engel değildir	71 (%36)	42 (%21)	83 (%42)	196 (%99)
Tezlerin erişime açılması tezlere dayanan patent başvurusu yapılmasına engel değildir	68 (%36)	49 (%26)	71 (%38)	188 (%100)
Kamu kaynaklarıyla yapılan araştırma sonuçlarına herkes erişebilmelidir	130 (%67)	31 (%16)	32 (%17)	193 (%100)
Bilimsel bilgiye erişmek için ücret ödenmemesi gerekir	149 (%77)	21 (%11)	24 (%12)	194 (%100)
Tezler için toplanan araştırma verileri herkesin erişimine açılmalıdır	109 (%57)	52 (%27)	31 (%16)	192 (%100)
Destekli projelere dayanan tezlerin bulguları herkesle paylaşılmalıdır.	132 (%69)	32 (%17)	27 (%14)	191 (%100)
Gizli projelere dayanan tezlerin bulguları herkesle paylaşılmalıdır.	31 (%16)	67 (%35)	92 (%48)	190 (%99)
Ulusal güvenlikle ilgili tezlerin bulguları herkesle paylaşılmalıdır.	25 (%13)	56 (%29)	111 (%58)	192 (%100)

Not. Tabloda “Tamamen katılıyorum” ve “Katılıyorum” ile “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle katılmıyorum” seçenekleri birleştirilmiştir. “Toplam” sütunundaki bazı gözlerin toplamı yuvarlama hatasından dolayı %100'den farklıdır.

Çok seçenekli bir soruda deneklerin %66'sı tezlerine dayanan yayın, %3'ü patent başvurusu yaptıklarını; %74'ü yayın ve %10'u patent başvurusu yapmayı düşündüklerini belirtmişlerdir. Tezlerin dörtte biri (%24) ise destekli projelere (TÜBİTAK, Avrupa Birliği vb. gibi) dayanmaktadır. Bu soruda bazı denekler “Diğer” seçeneği altında tezlerinin kitap olarak yayımlanma aşamasında olması, tezlerinde telif hakkı kendilerine ait olmayan görsel malzeme bulunması, tezlerde yüksek oranda intihale rastlanması ve tez savunma sınavı öncesinde intihal olmadığına ilişkin rapor alınmasının bile intihali önleyememesi gibi nedenlerle tezlerini geçici olarak erişime kapatmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Deneklerin üçte ikisi (%66) tezlerini üç yıl, %15'i bir yıl, %9'u ise iki yıl süreyle erişime kapatmışlardır (%10'ü kısıtlama süresini hatırlayamamıştır). Fakat tezlerini geçici olarak erişime kapatan deneklerin büyük çoğunluğu (%81) tezlerin elektronik kopyalarının YÖK Ulusal Tez Merkezi aracılığıyla erişime açılmasını desteklemektedirler. Desteklemeyenlerin oranı ise %13'tür (deneklerin %6'sı konuyla ilgili bir fikri olmadığını belirtmişlerdir). Bu soruya verilen açık uçlu yanıtlardan bazılarında da ülkemizdeki yüksek intihal oranlarına dikkat çekilmiş; kamu kaynaklarıyla yapılan çalışmaların sonuçlarına ve araştırma verilerine erişilmesi gerektiği, ancak yazarların öngördükleri süre sonunda tezlerin herkese açılmasının daha uygun olduğu öne sürülmüştür. Bazı denekler bu sürenin beş yıl olması gerektiğini düşünmektedirler. Dijital platformlara aktarılan tezlerin sıkıntılı olduğunu, çünkü yazarların kendi çalışmalarını

yayımlamalarının pek bir anlamı kalmadığını, “bilginin ‘ayağa düşmesi’nin mantıklı bir açıklaması” olmadığını düşünen denekler de bulunmaktadır.

Tartışma

Bu çalışmanın en önemli bulgularından birisi Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlerin yaklaşık üçte birinin tam metin erişime kapalı olmasıdır. Bu tezlerin büyük bir kısmı tez yazarları tarafından konulan en fazla üç yıllık geçici erişim kısıtlaması süreleri dolduktan sonra tam metin erişime açılacaktır. Ancak YÖK Ulusal Tez Merkezinde 2006 yılı öncesinde yapılan ve yazarlarından izin alınmadığı için erişime açılmayan halen 150 binden fazla lisansüstü tez bulunmaktadır (bütün tezlerin %29’u). Yıllara göre -özellikle 2006 yılı öncesinde yapılan- tezlere ne kadar istek yapıldığı konusunda elimizde veri bulunmamaktadır. Ancak bu soruna bir an önce çözüm bulunması ve yazarlarına erişilemeyen tezlerin erişime açılması gerekmektedir.

Literatürde “öksüz/yetim eserler” (orphan works) olarak adlandırılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezinde bulunan ve yazarlarına ulaşılamadığı için tam metin erişime açılmayan lisansüstü tezler için de geçerli olduğu düşünülen bu sorunun çözümü için geçmişte bazı öneriler getirilmiştir (örneğin, Tonta, 2008, s. 39-40). Fakat aradan 10 yıldan fazla bir süre geçmesine karşın bildiğimiz kadarıyla henüz bu konuda somut bir girişimde bulunulmamıştır. Bazen sorunları çözmek için “izin almaktansa af dilemek” daha pratik bir yaklaşım olabilir. Örneğin, bu tezler bir duyuruyla tam metin erişime açılarak itirazı olan yazarların bu itirazlarını Merkeze bildirmeleri istenebilir. İtiraz edilen tezler erişime kapatılır, edilmeyenler itiraz gelene kadar açık tutulmaya devam edilir.

Bu tür önerilerin hukuki dayanağı olmadığı, yazarlarının izni olmadan tezlerin Internet aracılığıyla erişime açılmasının suç oluşturduğu ve haklarının ihlal edildiğini düşünen ve sorunu hukuk yoluyla çözmek isteyen tez yazarları olabileceği öne sürülebilir. Ancak “aleniyet”, “umuma arz”, “umuma iletim”, “yayımlama”, çoğaltma (kopyalama) ve “işleme” gibi birbirinden farklı anlamlar içeren hukuki kavramların elektronik yayınlar ve özellikle “gri yayın” olarak nitelendirilen lisansüstü tezler açısından nasıl yorumlanması gerektiği Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda (FSEK) pek açık değildir (Bayındır, 2014). Bu kavramların dar kapsamlı olarak yorumlanmaması gerekir. Örneğin, basılı bir tezi dijital ortama aktarmak o tezi “işlemek” sayıldığından yazarından izin alınmasını gerektirir. Basılı eserlerden farklı olarak elektronik yayınları okumak, korumak ve arşivlemek için bu yayınları önce kullanıcının ekranına kopyalamak (çoğaltmak) gerekmektedir (Tonta, 2005, 2003, 2000).

Kaldı ki bu fiiller nedeniyle failin cezalandırılabilmesi için tez yazarlarının mali ve manevi haklarının nasıl ihlal edildiğinin de somut bir biçimde ispatlanması gerekmektedir. YÖK Ulusal Tez Merkezi tezleri Internet aracılığıyla erişime açmakla herhangi bir ticari gelir elde etmemektedir. FSEK, fikir ve sanat eserlerinin “şahsen kullanma” (Md. 38) amacıyla hak sahibinin iznine başvurulmadan çoğaltılabilmesine izin vermektedir (Hafizoğulları, 1999, s. 10). Son kullanıcıların kişisel kullanım amacıyla elektronik tezleri kendi bilgisayarlarına kopyalamaları için de hak sahiplerinin izni gerekmez. Tezlerin dijital ortamda erişime açılması kütüphanelerin basılı kitapları kişisel kullanım için ödünç vermesine benzetilebilir. Bu bakımdan 18 Haziran 2018 tarihli Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönergede yazarlarına ulaşılamayan yaklaşık 150 bin “öksüz/yetim” tezle ilgili bir düzenlemeye gidilmemiş olması kanımızca büyük bir eksiklik ve bu soruna çözüm bulmak için halen geç kalınmış değildir. 18 Haziran 2018 tarihli yönergede yapılacak bir değişiklikle öksüz/yetim tezlere erişim sorunu kolayca çözülebilir.

Bu vesileyle yönergeyle ilgili birkaç noktaya da değinmekte yarar vardır. Yönergede ilk dikkati çeken noktalardan birisi YÖK Ulusal Tez Merkezinin tezlerle ilgili görev ve sorumluluklarının oldukça dar kapsamlı tutulmuş olmasıdır. Merkezin görevi elektronik ortamda gönderilen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol etmek, kataloglama kurallarına göre

düzenlemek, konu başlıklarını belirlemek ve tam metin olarak Internet üzerinden erişime açmakla sınırlandırılmış gibi gözükmektedir (Md. 5). Yönergede aksi yönde bir madde bulunmamasıyla birlikte bu düzenlemelerin Merkezin tezlerin görünürlüğünü ve etkisini artırmak için üst veri standartlarına (örneğin, Dublin Core), birlikte çalışabilirlik protokollerine (örneğin, OAI-PMH) ya da kısaca FAIR İlkelerine uygun olup olmamasıyla ilgili herhangi bir ibare yer almamaktadır. Örneğin, erişim kısıtlaması ya da gizlilik kararı verilen tezlere ait üst verilerin kısıtlama ya da gizlilik kararı kaldırılana kadar Merkeze gönderilmesi beklenmemektedir. Merkez aracılığıyla halen devam eden tezlerin üst verilerine erişilebilmekte,⁴⁵ ama bitmiş ve fakat geçici ya da sürekli erişim kısıtlaması olan tezlerin üst verilerine ise erişilememektedir. YÖK Ulusal Tez Merkeziyle üniversitelerin birlikte çalışarak bu soruna bir çözüm üretmeleri gerekmektedir.

Yönergede tezlerle ilgili geçici ya da sürekli erişim kısıtlamalarının yönetimi enstitülere ve fakültelere bırakılmıştır. Oysaki adaylar genellikle tezlerinin elektronik kopyalarını kütüphane sunucularına da yüklemekte ve açık arşivler genellikle kütüphaneler aracılığıyla işletilmektedir. Bazı adaylar tezlerini bir süre sadece kampüs içindeki makinelerden erişime açmayı tercih edebilirler. Enstitülerin ya da fakültelerin çoğu, kopya denetimi yapmak, tezleri dijital ortama aktarmak, erişim kısıtlamalarını ve gizlilik kararlarını izlemek, YÖK'e bildirmek ve uygulamak için gerekli donanım ve yazılıma sahip değildir. Üniversite kütüphanelerinin de bu konularda eksiklikleri olduğu bir gerçektir. Fakat enstitülerin ve fakültelerin bu görevleri kütüphanelerle işbirliği yapmadan yerine getirmeleri zor gözükmektedir.

Merkez tezlerin elektronik kopyalarının enstitüler/fakülteler tarafından tek bir PDF dosyası olarak sıkıştırılmadan sisteme yüklenmesini, tezlerde ses ya da görüntü dosyaları varsa bunların sıkıştırılarak CD-ROM ortamında Merkeze gönderilmesini istemektedir. Ek dosyalara erişim sağlanıp sağlanmadığı, tezlerde yer alan araştırma verilerine erişim konusunda Merkezin herhangi bir planı olup olmadığı açık değildir (Schopf, Chaudiron, Jacquemin, Prost, Severo ve Thiault, 2014).

Merkezin web sayfasında tezlerle ilgili bütün hizmetlerin Internet aracılığıyla verildiği belirtilmektedir. Fakat verilen hizmetler oldukça sınırlıdır. Örneğin, Merkez, açık arşivlerde standartlara ve protokollere göre hazırlanmış tezlerin bibliyografik bilgilerini henüz kolayca harmanlayamamaktadır. Bu bilgiler YÖK bünyesindeki diğer sistemlerle (örneğin, YÖK Akademik⁴⁶) birlikte kullanılamamaktadır. Beş yüz binden fazla teze sahip olan Merkezin elektronik tezlerin uzun dönemli korunması konusunda henüz bir politikası bulunmamaktadır.

YÖK Ulusal Tez Merkezi için yukarıda anılan eksiklikler (standartlara ve protokollere uygunluk, görünürlük, birlikte çalışabilirlik, uzun dönemli koruma, vd.) Merkeze lisansüstü tezleri gönderen çoğu üniversitenin açık arşivleri için de geçerlidir. Açık arşivlerin çoğu henüz FAIR İlkelerine göre yapılandırılmamıştır. Yönergeyle birlikte açık arşivlere bazı ek görevler yüklenmiştir. Örneğin, kısıtlama ya da gizlilik kararı verilen tezlere kampüs içinden veya kampüs dışından erişimin yönetimi, enstitü/fakülte yönetimleriyle kütüphaneler arasındaki ilişkiler, uzun dönemli koruma bunlardan birkaçıdır. Bazı üniversitelerin tezlere kampüs içi erişimi açık arşiv yazılımları (örneğin, DSpace) aracılığıyla düzenledikleri gözlenmektedir. Kullanıcılar tam metin erişime açık olmayan tezlere erişim sağlamak istediklerinde tez yazarına e-posta mesajı gönderilmektedir. Fakat ilginç olan nokta bazı tezlerin tam metinlerine üniversitelerin açık arşivleri aracılığıyla erişilemezken YÖK Ulusal Tez Merkezi aracılığıyla kolayca erişilebilmesidir. Bu durum hem açık arşivlerde erişim yönetimi sorununun halen çözülmediğini

⁴⁵ Halen devam eden tezlere ait bilgilere <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp> adresindeki "Hazırlanmakta Olan Tezler" sekmesine tıklanarak erişilebilir.

⁴⁶ Bkz. Yükseköğretim Akademik Arama: <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>

hem de konuyla ilgili olarak YÖK Ulusal Tez Merkeziyle işbirliğine gidilmesi gerektiğini göstermektedir.

Yukarıda sıralanan sorunların YÖK’ün ve üniversitelerin gerek kendi bünyelerindeki birimler arasında gerekse YÖK ile üniversiteler arasında işbirliğine gidilerek çözümlenmesi gerekmektedir.

Buraya kadar tartışılan bulgular YÖK Ulusal Tez Merkezinde bulunan bütün lisansüstü tezler için geçerli olan bulgulardır. Son olarak 16 alanda doktora tezi yapan ve tezlerini geçici süreyle erişime kapatan tez yazarlarından elde edilen çarpıcı bulgulara da kısaca değinmekte yarar vardır. Daha önce de belirtildiği gibi, anket yoluyla veri toplama konusunda karşılaşılan güçlükler nedeniyle bulguları bütün tez yazarlarına genelleme konusunda temkinli davranılmalıdır.

Seçilen 16 alanda yapılan lisansüstü tezlerin önemli bir kısmı (%64) geçici süreyle erişime kapalıdır. Bu tezlerin yazarlarının %81’i tezlerinin YÖK Ulusal Tez Merkezi aracılığıyla erişime açılmasını, üçte ikisinden fazlası kamu desteğiyle yapılan tezlerin bulgularının herkesle paylaşılmasını desteklemektedirler.

Anket sonuçları tez yazarlarının açık erişim konusundaki farkındalık düzeyleri konusunda da ilginç bilgiler vermektedir. Tez yazarlarının %94’ü teze dayanan yayın yapmak istedikleri, %63’ü ise tezlerinin kopyalanmasından korktukları için tezlerini hemen erişime açmamışlardır.⁴⁷ Bu oranlar lisansüstü öğrencilerin açık erişim konusundaki farkındalık düzeylerini ve bu alanda eğitime gereksinim duyulduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Bu nedenle gerek lisansüstü öğrencilerin gerekse öğrencilerin tez danışmanlarının açık erişim ve açık bilim konusundaki farkındalık düzeylerini yükseltmek için eğitim programları düzenlenmelidir.

Sonuç ve Öneriler

YÖK Ulusal Tez Merkezi verilerine dayanarak gerçekleştirilen bu araştırmada Türkiye’de tezlerin yaklaşık üçte birine tam metin erişim sağlanamadığı ortaya çıkmıştır. 2018 yılında yayımlanan ve tez yazarlarının tezlerine geçici erişim kısıtlaması koyma inisiyatiflerini yeniden düzenleyen yönergeden sonra bu oranın büyük ölçüde düşeceğini söylemek mümkündür. Ancak özellikle 2006 yılından önce yapılan ve tam metin erişime açmak için yazarlarından izin alma olanağı bulunmayan lisansüstü tezlerle ilgili sorun halen devam etmektedir. Bu sorunun yeni bir yasal düzenlemeyle çözülmesi gerekmektedir. YÖK Ulusal Tez Merkezindeki tezlerin görünürlüğünün ve etkisinin artırılması için tez dermesinin standartlara ve protokollere uygun olarak yeniden düzenlenmesi ve diğer sistemlerle birlikte çalışabilir hale getirilmesi gerekmektedir.

Lisansüstü tezlere erişimin üniversitelerde de sorun olmaya devam ettiği, üniversitelerdeki açık arşivlerin içeriğinin önemli bir kısmının uluslararası tez kütüphaneleri ve arama motorları tarafından harmanlanamadığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan 2018 tarihli yönergeyle üniversitelere yeni sorumluluklar yüklenmektedir. Üniversitelerdeki açık arşivlerle enstitü ve fakülteler arasında erişim kısıtlaması ya da gizlilik kararı verilen tezlere kampüs içinden ve kampüs dışından erişimin yönetilmesiyle ilgili olarak daha sıkı bir işbirliğine gidilmesi gerekmektedir. Açık arşivlerden sorumlu üniversite kütüphanelerinin erişim kısıtlaması ve gizliliği olan tezlerin üst verilerini kütüphane kataloglarına eklemek, bu tezleri üst verileriyle birlikte YÖK’e bildirmek, üst verilerin YÖK Ulusal Tez Merkezi tarafından harmanlanmasını sağlamak ve tezlere erişimi yönetmek için desteklenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada doğrudan incelenen

⁴⁷ Yurt dışındaki bazı üniversitelerde bu oranlar nispeten daha düşüktür (örneğin, Maryland Üniversitesinde sırasıyla %37 ve %22) (bkz. Owen, Hackman ve Harrod, 2009).

bir konu olmamakla birlikte üniversitelerin önemli bir kısmında açık arşiv altyapısı kurmak için gerekli kaynakların olmadığı anlaşılmaktadır.

Tezlere konulan nispeten yüksek oranlardaki erişim kısıtlamaları dikkate alındığında lisansüstü öğrencilerin açık erişim ve açık bilim konusundaki farkındalık düzeylerinin artırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun gerek YÖK gerekse üniversiteler düzeyinde ele alınması, YÖK Ulusal Tez Merkezi ile üniversitelerin açık arşivlerinin birlikte hareket ederek açık erişim ve açık bilim savunmanlık (advocacy) ve eğitim programları düzenlemeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak; lisansüstü tezler için açık erişim sorununun üniversiteler tarafından kamu kaynaklarıyla üretilen diğer çıktılara (kitaplar, bilimsel makaleler, proje raporları, araştırma verileri, vd.) açık erişim sağlanması sorunuyla birlikte düşünülmesi ve ulusal açık erişim ve açık bilim altyapısının ve ekosisteminin buna göre tasarlanması, kurulması ve işletilmesi gerekmektedir (Tonta, 2018).

Kaynakça

- Akbayrak, E., Bayram, Ö., Coşkun, C., Holt, İ., Karasözen, B. ve Tonta, Y. (2006). *Institutional repository movement in Turkey* (poster). Open Scholarship 2006: New Challenges for Open Access Repositories, Glasgow, UK. Erişim adresi: http://eprints.rclis.org/8325/1/Institutional_Repository_Movement_in_Turkey-_Poster.pdf
- American Historical Association. (2013, Temmuz). Statement on Policies regarding the Embargoing of Completed History PhD Dissertations. Erişim adresi: <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/summer-2013/american-historical-association-statement-on-policies-regarding-the-embargoing-of-completed-history-phd-dissertations>
- Bayındır, S. (2014). Eser sahibinin izni olmaksızın eseri umuma iletim suçu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 27(113), 308-338. Erişim adresi: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2014-113-1404>
- Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. (2003, 22 Ekim). Erişim adresi: <https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>
- Bennett, L. ve Flanagan, D. (2016). Measuring the impact of digitized theses: A case study from the London School of Economics. *Insights*, 29(2), 111-119. Erişim adresi: <https://insights.uksg.org/articles/10.1629/uksg.300/>
- Boz, M. (2001). İnternet üzerinden tezler için tam metin erişim: Türk üniversiteleri için kavramsal bir model. (Bilim Uzmanlığı tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara).
- Ertürk, K. L. (2008). Türkiye’de bilimsel iletişim: Bir açık erişim modeli önerisi. (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://www.bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/dosyalar/130.pdf>
- Ferreras-Fernández, T., García-Peñalvo, F., Merlo-Vega, J. A. ve Martín-Rodero, H. (2016). Providing open access to PhD theses: visibility and citation benefits. *Program: Electronic Library and Information Systems*, 50(4), 399-416.
- Fineman, Y. (2003). Electronic theses and dissertations. *portal: Libraries and the Academy*, 3(2), 219-227.
- Hafızoğulları, Z. (1999). Fikir ve sanat eserlerinin cezai himayesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1-4), 1-14. Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/293/2672.pdf>
- Hawkins, A. R., Kimball, M. A. ve Ives, M. (2013). Mandatory open access publishing for electronic theses and dissertations: Ethics and enthusiasm. *The Journal of Academic Librarianship*, 39(1), 32-60.
- Karasözen, B., Zana, B.U. ve Atılğan, D. (2010). Türkiye’de açık erişim ve bazı ülkelerle karşılaştırma, *Türk Kütüphaneciliği*, 24(2), 235-257.
- Library of Congress Collections Policy Statements: Dissertations and Theses. (2008, Kasım). Erişim adresi: <https://www.loc.gov/acq/devpol/theses.pdf>

- Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge. (2018, 18 Haziran). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezTeslimKilavuz.jsp>
- Lowry, C. B. (2006). ETDs and digital repositories – a disciplinary challenge to open access (editorial). *portal: Libraries and the Academy*, 6(4), 387-393.
- Moxley, J. M. (2001). Universities should require electronic theses and dissertations. *Educause Quarterly*, 3, 61-3. Erişim adresi: https://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1112&context=eng_facpub
- Owen, T. M., Hackman, T. ve Harrod, T. (2009). ETDs in lock-down: Trends, analyses and faculty perspectives on ETD embargoes. *12th International Symposium on Electronic Theses and Dissertations (ETD 2009). 10-13 Haziran 2009, Pittsburgh, Pennsylvania*. Erişim adresi: <https://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/9087/OwenHackmanHarrodETD2009.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
- Polat, C. (2006). Bilimsel bilgiye açık erişim ve kurumsal açık erişim arşivleri. *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(37), 53-80. Erişim adresi: http://eprints.rclis.org/9029/1/%28Microsoft_Word_-_Bilimsel_Bilgiye_A.pdf
- Prost, H. ve Schöpfel, J. (2014, Temmuz/Ağustos). Degrees of openness: Access restrictions in institutional repositories. *D-Lib Magazine*, 20(7/8). doi:10.1045/july2014-prost
- Ramirez, M. L., Dalton, J. T., McMillan, G., Read, M. ve Seamans, N. H. (2013). Do open access electronic theses and dissertations diminish publishing opportunities in the social sciences and humanities? Findings from a 2011 survey of academic publishers. *College & Research Libraries*, 74(4), 368-380. doi: 10.5860/crl-356
- Ramirez, M. L., McMillan, G., Dalton, J. T., Hanlon, A., Smith, H. S. ve Kern, C. (2014). Do open access electronic theses and dissertations diminish publishing opportunities in the sciences? *College & Research Libraries*, 75(6), 808-821. doi:10.5860/crl.75.6.808.
- Schöpfel, J., Chaudiron, S., Jacquemin, B., Prost, H., Severo, M. ve Thiault, F. (2014). Open access to research data in electronic theses and dissertations: an overview. *Library Hi Tech*, 32(4), 612-627.
- Schöpfel, J., Prost, H., Piotrowski, M., Hilf, E. R., Severiens, T. ve Grabbe, P. (2015 March/April). A French-German survey of electronic theses and dissertations: Access and restrictions. *D-Lib Magazine*, 21(3/4). doi: 10.1045/march2015-schöpfel.
- Schöpfel, J. ve Rasuli, B. (2018). Are electronic theses and dissertations (still) grey literature in the digital age? A FAIR debate. *The Electronic Library*, 36(2), 208-219.
- Schöpfel, J. (2013). ANRT Lille: the French national centre for the reproduction of PhD theses. *Interlending & Document Supply*, 41(1), 3-6.
- Schöpfel, J. ve Prost, H. (2013a). Degrees of secrecy in an open environment. The case of electronic theses and dissertations. *ESSACHESS — Journal for Communication Studies* 6(12), 65-86. Erişim adresi: <http://www.essachess.com/index.php/jcs/article/view/214/240>
- Schöpfel, J. ve Prost, H. (2013b). Back to grey. Disclosure and concealment of electronic theses and dissertations. *GL15 Fifteenth International Conference on Grey Literature. The Grey Audit: A Field Assessment in Grey Literature. CVTI SR, Bratislava, Slovak Republic, 2 - 3 Aralık 2013*. Erişim adresi: https://archivesic.ccsd.cnrs.fr/sic_00944662/document
- Stanton, K. V. ve Liew, C. L. (2011). Risks, benefits and revelations: An exploratory study of doctoral students’ perceptions of open Access theses in institutional repositories. In: Xing, C., Crestani, F. ve Rauber, A. (ed.). *ICADL 2011. Lecture Notes in Computer Science, 7008* (s. 182-191). Berlin: Springer.
- Suber, P. (2012). *Open Access*. Cambridge, MA: MIT Press. Erişim adresi: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/10752204/9780262517638_Open_Access.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- Şenyurt Topçu, Ö., Çakmak, T. ve Doğan, G. (2014). Data standardization in digital libraries: An ETD case in Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 147, 223 – 228. Erişim adresi: <http://www.bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/dosyalar/data-standardization-in-digital-libraries-an-etc-case-in-turkey.pdf>
- Tonta, Y. (2000). Elektronik yayıncılıkta son gelişmeler. *Bilgi Dünyası*, 1(1), 89-132. Erişim adresi: <http://www.bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/dosyalar/89-132--24.pdf>
- Tonta, Y. (2003). Elektronik kaynaklarda yasal sorunlar. *Bilgi Toplumuna Doğru Halk Kütüphaneleri: PULMAN-XT Türkiye Ulusal Toplantısı Sonuç Raporu, 16-19 Kasım 2002, Milli Kütüphane, Ankara içinde* (s. 81-88). Ed. Bülent Yılmaz. Ankara: ANKOS ve TKD, 2003. Erişim adresi: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/pulman-telif-haklari.pdf>
- Tonta, Y. (2005). Internet and electronic information management. *Information Services & Use*, 25(1), 3-12. Erişim adresi: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/Tonta.pdf>
- Tonta, Y. (2008). Open access and institutional repositories: The Turkish landscape. Didar Bayır (Ed.). *Turkish Libraries in Transition: New Opportunities and Challenges içinde* (s. 27-47). İstanbul: Turkish Librarians' Association. Erişim adresi: http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta_open_access_and_institutional_repositories_the_Turkish_landscape.pdf
- Tonta, Y. (2018, Ekim-Aralık). Açık bilim-Açık erişim. *Yüksek Öğretim Dergisi*, 10, 23-28. Erişim adresi: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/Yayinlar/tonta-acik-bilim-2018-v2.pdf>
- Tonta, Y. ve Gürdal, G. (2014). 3. Ulusal Açık Erişim Çalıştayı Sonuç Bildirgesi (21 Ekim 2014). *Türk Kütüphaneciliği*, 28, 645-648.
- Tonta, Y., Küçük, M.E., Al, U., Alır, G., Ertürk, K.L., Olcay, N.E., Soydal, İ. ve Ünal, Y. (2006). Hacettepe Üniversitesi Elektronik Tez Projesi: Yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezlerinin dijitalleştirilmesi ve tam metinlerinin Internet aracılığıyla erişime açılması. (TÜBİTAK Projesi Raporu No 02 G 064). Erişim adresi: <http://www.bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/dosyalar/RPR--4.pdf>
- Tuncer, N. (1988). Belge sağlayan kuruluşlar: YÖK Dokümantasyon Merkezi ve BLDSC. *Türk Kütüphaneciliği*, 2, 51-60.
- Wang, X.L, Bulick, N. ve Muyumba, V. (2014). Publishing student scholarship: exploring the ETD initiative at a medium-sized institution. *OCLC Systems & Services: International Digital Library Perspectives*, 30(4), 232-248.
- Wolverton Jr., R., Hoover, L. ve Fowler, R. (2008). ETDs from the beginning. *Electronic Theses and Dissertations: Developing Standards and Changing Practices for Libraries and Universities içinde* (s. 1-10). Philadelphia, PA: Haworth Information Press.
- Yılmaz, E. (2002). Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi'nden Ulusal Tez Merkezi'ne doğru, *Türk Kütüphaneciliği*, 16, 41-60. Erişim adresi: <http://tk.org.tr/index.php/TK/article/view/196/191>.
- Yiotis, K. (2008). Electronic theses and dissertation (ETD) repositories: What are they? Where do they come from? How do they work? *OCLC Systems & Services: International Digital Library Perspectives*, 24(2), 101-115.
- Yükseköğretim Kurumlarında Hazırlanan Yüksek Lisans, Doktora, Tıpta Uzmanlık, Sanatta Yeterlik Tezlerinin YÖK Tez Merkezine Teslim Edilmesine İlişkin Kılavuz. (2006).

Ek 1. Anket Soruları

Merhaba:

Bilindiği gibi, üniversitelerde yapılan yüksek lisans, doktora ve uzmanlık tezlerinin elektronik kopyaları enstitüler aracılığıyla Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezine gönderilmekte ve Internet üzerinden herkesin erişimine açılmaktadır. Tezlerin erişime açılması yazarlar istediği takdirde üç yıla kadar ertelenebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı tezlerin hemen erişime açılmamasının nedenlerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla bir anket formu hazırlanmıştır. Anket sorularının cevaplanması yaklaşık dört dakika almaktadır. Veriler konuyla ilgili akademik bir çalışmada kullanılacaktır. İstendiği takdirde araştırmadan elde edilen bulgular anketi dolduran katılımcılarla paylaşılacaktır. Anket formunu doldurmak için lütfen aşağıdaki bağlantıya tıklayınız. İlginiz için teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Yaşar Tonta
Hacettepe Üniversitesi
yasartonta@gmail.com
@yasartonta

Lütfen aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Yaşınız

2. Cinsiyetiniz

- ☐ Kadın
☐ Erkek

3. Doktora tezinizi hangi üniversitede yaptınız?

4. Doktora tezinizi hangi alanda yaptınız?

Diğer (lütfen belirtiniz)

5. Doktora tezimin elektronik kopyasının hemen erişime açılmasını istemedim. Çünkü

	Tamamen katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Tezimin kopyalanmasından (intihal) endişe ediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
Tezimin benden izin alınmadan ticari olarak satışa sunulmasından endişe ediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
Tez çalışmama dayanan yayın (kitap, makale vb. gibi) yapmak istiyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

Tez çalışmama dayanan patent başvurusu yapmak istiyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
Tezime yeterince atıf yapılmayacağını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
Tezimin olumsuz eleştiriler almasından endişe ediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
Tezimde telif hakkı başkalarına ait olan metin, resim ve hareketli görüntüler yer aldığı için telif haklarını ihlal etmekten korkuyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

6. Lütfen aşağıdaki önermelerle ilgili görüşünüzü paylaşınız.

	Tamamen katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Tezlerin erişime açılması tezlere dayanan yayın yapılmasına (kitap, makale vb. gibi) engel değildir.	☐	☐	☐	☐	☐
Tezlerin erişime açılması tezlere dayanan patent başvurusu yapılmasını engellemez.	☐	☐	☐	☐	☐
Kamu kaynaklarıyla yapılan araştırma sonuçlarına herkes erişebilmelidir.	☐	☐	☐	☐	☐
Bilimsel bilgiye erişmek için ücret ödenmemesi gerekir.	☐	☐	☐	☐	☐
Tezler için toplanan araştırma verileri herkesin erişimine açılmalıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
Destekli projelere dayanan tezlerin bulguları herkesle paylaşılmalıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
Gizli projelere dayanan tezlerin bulguları herkesle paylaşılmalıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
Ulusal güvenlikle ilgili tezlerin bulguları herkesle paylaşılmalıdır.	☐	☐	☐	☐	☐

7. Lütfen doktora teziniz için geçerli olan seçenekleri işaretleyiniz (birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz).

- | | |
|--|--|
| ☐ Tezime dayanan yayın yaptım | ☐ Tezim destekli bir projeye (TÜBİTAK, Avrupa Birliği vb. gibi) dayanmaktadır |
| ☐ Tezime dayanan yayın yapmayı düşünüyorum | ☐ Tezim gizli bir projeye dayanmaktadır |
| ☐ Tezime dayanan patent başvurusu yaptım | ☐ Tezim ulusal güvenlikle ilgilidir |
| ☐ Tezime dayanan patent başvurusu yapmayı düşünüyorum | |
| ☐ Diğer (lütfen belirtiniz) | |

8. Doktora tezinizin elektronik kopyasının YÖK Tez Merkezi aracılığıyla erişime açılmasını ne kadar süreyle ertelettiniz?

- | | |
|-----------------------------|--------------------------------------|
| ☐ 1 yıl | ☐ 3 yıl |
| ☐ 2 yıl | ☐ Hatırlamıyorum |

9. Tezlerin elektronik kopyalarına YÖK Tez Merkezi aracılığıyla erişilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

- | | |
|--|---|
| ☐ Destekliyorum | ☐ Bir fikrim yok |
| ☐ Desteklemiyorum | |

Lütfen konuyla ilgili görüşlerinizi kısaca yazınız.

10. Bu araştırmanın sonuçlarından haberdar olmak istiyor musunuz?

- | | |
|----------------------------|-----------------------------|
| ☐ Evet | ☐ Hayır |
|----------------------------|-----------------------------|

“Evet” seçeneğini işaretlediyseniz lütfen e-posta adresinizi yazınız.

Ek 2. Örneklem çerçevesi ve ankete geri dönüşlerle ilgili veriler

Konu	Doktora tezi sayısı (2017)	Geçici olarak erişime kapalı doktora tezi sayısı (2017)	Kapalı tezlerin oranı (%)	Yanıt verilen anket sayısı	Yanıt verilen anket sayısının erişime kapalı tezlere oranı (%)
Eğitim ve Öğretim	628	396	63	19	5
İşletme	633	403	64	16	4
Ziraat	175	123	70	12	10
Ekonomi	213	147	69	9	6
Makine Müh.	152	114	75	15	13
Ele-Elo Müh.	201	103	51	8	8
Kimya	239	176	74	14	8
Tarih	247	199	81	20	10
Biyoloji	186	151	81	11	7
İnşaat Müh.	137	99	72	8	8
Din	156	114	73	19	17
Türk Dili ve Edebiyatı	151	99	66	13	13
Hukuk	160	131	82	14	11
Bilg. Müh. Bil.-Bilg. ve Kontrol	176	87	49	8	9
Fizik ve Fizik Müh.	164	97	59	4	4
Matematik	176	112	64	7	6
Toplam / Ortalama	3794	2551	64	197	6,4

Not. "Müh.": Mühendisliği; "Ele-Elo Müh": Elektrik ve Elektronik Müh.; "Bilg.": Bilgisayar; "Bilg. Müh. Bil.": Bilgisayar Müh. Bilimleri.

Open Access to Graduate Theses and Dissertations in Turkey

Summary

Graduate theses and dissertations are one of the most important research outputs of universities. Yet, they are, as Suber (2012, pp. 104-105) points out, “the most useful kinds of invisible scholarship and the most invisible kinds of useful scholarship. Because of their high quality and low visibility, the access problem is worth solving”. Once in digital format, access to full-texts of theses and dissertations via the Internet is relatively easy, although major issues such as findability, accessibility, and copyright with regards to electronic theses and dissertations (ETDs) still persist. This paper is based on a comprehensive overview of access to theses in Turkey. It is based on (1) the analysis of theses in the collection of the Turkish Higher Education Council’s Theses Center (henceforth “HEC TC” or “the Center”) so as to find out the percentages of theses to which access is restricted temporarily by their authors; and (2) the findings of a questionnaire survey completed by thesis authors who opted to restrict access to their theses.

HEC TC collects graduate theses from universities since the late 1980s. It has over half a million master’s, Ph.D., and specialty and qualification theses (e.g., in medicine and art), all in digital format. Pre-2006 theses have been digitized earlier, and the Center accepts the digitized copies of theses from universities since 2008 (first on CD-ROMs and now as files). However, full-text access to three quarters of pre-2006 theses (which accounts for one third of all theses at HEC TC collection) is still restricted because the Center has been unable to find addresses of the authors to seek their consent to provide online access to their theses. Authors were able, with their own initiative, to embargo access to their theses up to three years between 2008 and 2018. Since 2018, however, all theses except the ones containing confidential content have to be open access through HEC TC to support science. This was made possible by revising one of the articles of the Higher Education Law, which has been supported by a bye-law regulating the embargo periods as well as the ways theses should be handled by the universities. Thus, the percentage of recent theses with embargoes went down considerably. Authors can still embargo access to their theses up to two years, provided this is approved by the institutes.

The first institutional repositories or open archives were set up in the early 2000s in Turkey, and open access to theses and dissertations through open archives have been an issue since then. There exists close to 100 open archives set up using mostly the DSpace platform, with some 300 thousand records stored in them. However, most of those records belong to a few open archives while the great majority of open archives have yet to be populated with the records or full-texts of publications. Furthermore, the content of most open archives cannot be harvested by the international digital libraries of theses and dissertations such as NDLTD, OATD and DART-Europe, and by search engine crawlers such as Google Scholar. This is mainly due to some open archives not adhering to standards and protocols such as OAI-PMH and OpenURL. What is perhaps more important is that the collection of HEC TC with more than 500 thousand full text theses cannot be harvested, either by such systems, as the Center’s system is not interoperable with those of others. Nor can HEC TC harvest theses directly from open archives of universities in Turkey. Findings suggest that the issue of open access to theses needs to be dealt with from a broader perspective. Both open archives of universities and HEC TC should improve their processes and make more items available. Moreover, they should be registered in, for example, OpenDOAR, OpenAIRE or ROAR to increase the visibility and impact of Turkish theses and dissertations.

Findings of the questionnaire survey indicate that the great majority (94%) of the subjects who embargoed their theses did so because they wished to publish books and papers based on their dissertation work. Some two thirds (63%) of the subjects were afraid of open access theses being plagiarized more easily and thus temporarily embargoed access to their theses. Yet, more

than 80% of the subjects said they are in favor of making theses and dissertations available online through the Center. It appears that advocacy and training programs are needed to increase the overall level of awareness and knowledge of subjects on open access to theses and dissertations.

Findings suggest that open access issues should be approached from a broader perspective, including not only open access to theses and dissertations but also to other types of research output including scholarly papers, project reports, and research data. Research performing institutions and other units dealing with the management of research on both micro and macro levels should be viewed as part of an overall open access and open science ecosystem. Ministries of science, technology and education, universities, HEC TC and open archives should collaborate in setting up the open access infrastructure in Turkey. Open archives and HEC TC should adhere to FAIR Principles to make the research output of Turkey more findable, accessible, interoperable and reusable, thereby increasing its visibility and overall impact.